

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2013

Josef Jehlík

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

A

**VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI**

**Zdravotně postižení jako oběti trestného činu
(Disabled people as victims of crime)**

Autor bakalářské práce: Josef Jehlík

Vedoucí bakalářské práce: doc. JUDr. Jan Hejda, Ph.D.

Studijní program: Sociální pedagogika

Datum odevzdání: 31. 3. 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, dne 18. 3. 2014

.....
Josef Jehlík

Poděkování:

Děkuji tímto doc. JUDr. Janu Hejdovi, Ph.D. za vedení této práce, poskytnuté rady, cenné informace a vstřícný přístup. Také děkuji Daně Bedlánové, vedoucí Intervenčního centra v Českých Budějovicích, za vstřícnost a poskytnuté informace a policejnímu psychologovi Mgr. Miroslavu Machovi za poskytnuté materiály a rady.

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Fakulta pedagogická

Akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Josef JEHLÍK**
Osobní číslo: **P110083**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Název tématu: **Zdravotně postižení jako oběti trestného činu**
Zadávající katedra: **Katedra pedagogiky a psychologie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce se zaměřuje na zdravotně postižené, prioritně mentálně postižené, jako na kategorii obětí trestných činů se specifickými potřebami. Vymezuje přístup policie k této skupině a odlišnosti, či zvýšené nároky na práci policie s takto definovanou skupinou obětí. Z úhlu pohledu zdravotně postižených hodnotí současný stav, a to včetně spolupráce s policejními psychology.

Cílem bakalářské práce je zhodnocení současného přístupu policie ke zdravotně postiženým jako obětím trestného činu a z něho rezultující doporučení vhodného postupu při zjištění jednání, majících znaky trestného činu v souvislosti se zdravotně postiženými.

Bakalářská práce využívá informací zjištěných obsahovou analýzou tematicky blízkých dokumentů. Tyto informace doplňuje o výsledky hloubkových, řízených rozhovorů s postiženými, kteří se stali obětí trestného činu. Všechny získané informace analyzuje a formou syntézy převádí do konkrétních doporučení, které budou využitelné po práci policie s takto specifickou skupinou obětí.

Rozsah grafických prací: **3 strany**

Rozsah pracovní zprávy: **40 stran**

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

VÁGNEROVÁ, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. 3. vyd. Praha: Portál, 2004. 870 s. ISBN 80-7178- 802-3.

MICHALÍK, J. Nástin postavení handicapovaných občanů v Českém právním řádu IV. - Právní postavení osob stížených duševní poruchou. Speciální pedagogika 5, č. 2. str.1. ISSN 0862-1632.

MICHALÍK, J. Právní úprava postavení handicapovaných občanů. UP Olomouc, 1995, 2. doplněné vydání. MK ČSR č. 21.514/79.

ÚSTAV ZDRAVOTNICKÝCH INFORMACÍ A STATISTIKY ČR. MKN - 10: Mezinárodní klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: desátá revize. 2. vyd., Praha 2008. 860 s. ISBN 978-80-904259-0-3.

<http://www.nrzp.cz/>

<http://www.vlada.cz/cz/ppov/vvzpo/uvod-vvzpo-17734/>

Vedoucí bakalářské práce: **doc. JUDr. Jan Hejda, Ph.D.**

FM VŠE Jindřichův Hradec

Datum zadání bakalářské práce: **29. března 2013**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2014**

Mgr. Michal Vančura, Ph.D.
děkan

prof. PaedDr. Iva Stuchlíková, CSc.
vedoucí katedry

V Českých Budějovicích dne 4. dubna 2013

Anotace

Práce se věnuje zdravotně postiženým jako kategorii obětí trestných činů se specifickými potřebami, přičemž se konkrétně zaměřuje na mentálně retardované jako na zvlášť zranitelné oběti. Cílem práce je zhodnocení současného přístupu policie k mentálně retardovaným jako obětem trestného činu a z něho vyplývající doporučení vhodného postupu a přístupu policie při práci s uvedenou skupinou obětí. Práce využívá informací zjištěných obsahovou analýzou tematicky blízkých dokumentů. Tyto informace doplňuje o výsledky hloubkových, řízených rozhovorů s postiženými, kteří se stali oběťmi trestného činu. Získané informace analyzuje a formou syntézy převádí do konkrétních doporučení, které budou využitelné pro práci policie s takto specifickou skupinou obětí.

Klíčová slova: zdravotně postižení, mentální retardace, oběť, policie, komunikace, výslech

Annotation

The paper is devoted to people with disabilities as a category of victims of crime with special needs, with particular focus on the mentally handicapped people as a particularly vulnerable group. The aim is to assess the current police approach to the mentally retarded as victims of crime and the resulting recommendations for appropriate police procedures and specific approach when working with the mentioned group of victims. The paper uses information gained from extensive analysis of documents with relevant topics. This information is supplemented by results of in-depth, structured interviews with handicapped people who had become victims of crime. The information obtained is analyzed and transferred by means of synthesis to specific recommendations that will be usable by police, to work with such a specific group of victims.

Keywords: people with disabilities, mentally handicap, victim, police, communication, inquisition

Obsah

Úvod.....	10
1 ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÍ, MENTÁLNĚ RETARDOVANÍ.....	12
1.1 Zdravotní postižení	12
1.2 Mentální retardace.....	12
1.3 Příčiny vzniku mentální retardace.....	13
1.4 Stupně mentální retardace	14
1.5 Komunikace s mentálně retardovanými.....	15
2 SVĚDECKÉ VÝPOVĚDI.....	18
2.1 Výslech mentálně handicapované oběti	20
3 OBĚTI TRESTNÝCH ČINŮ	23
3.1 Viktimizace	23
3.2 Akutní reakce na prožité trauma	25
3.3 Zákon o obětech trestných činů	26
3.4 Policie ČR a pomoc obětem trestných činů	28
3.5 Náhrada škody.....	29
3.6 Omezení svéprávnosti, omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům, opatrovnictví	31
4 Cíl práce, použité metody výzkumu	34
5 Výzkum	35
5.1 Rozhovory s mentálně retardovanými oběťmi trestných činů	35
5.1.1 Rozhovor č. 1	36
5.1.2 Rozhovor č. 2	38
5.1.3 Rozhovor č. 3	40
5.1.4 Rozhovor č. 4.....	42
5.2 Závěrečná zpráva – vyhodnocení rozhovorů	43
6 Postupy Policie ČR v případě mentálně retardované oběti trestného činu.....	45
6.1 Doporučení pro komunikaci s mentálně retardovanou obětí	45
6.2 Vyšetřování trestných činů páchané na mentálně retardovaném, kde jako podezřelý nevystupuje osoba blízká	46
6.3 Trestné činy páchané na mentálně retardovaném osobou blízkou, příbuzným, opatrovníkem	48
6.4 Zvláštní způsoby dokazování.....	50
Závěr	52
Seznam literatury a použitých zdrojů	54
Přílohy - statistické údaje.....	56

Úvod

Lidská společnost si už od nepaměti stanovuje normy pro své chování. Těmito normami se musíme řídit, aby společnost měla svůj řád. Dodržování jak psaných tak nepsaných norem se odráží v každodenním průběhu života všech lidí, kteří by se měli podle stanovených norem chovat. Pochopitelně jsou lidé, kteří se společností stanovenými pravidly neřídí a pokud svým chováním porušují zákony, považujeme jejich jednání za protiprávní. Toto protiprávní jednání může naplňovat skutkovou podstatu trestného činu. Je-li trestný čin spáchán na konkrétní fyzické osobě, považujeme tuto osobu za „oběť trestného činu“, případně za „poškozeného“. Každého člověka se dotkne, stane-li se obětí trestného činu, jsou však jedinci, kteří když se stanou obětí či poškozeným, srovnávají se s tím, co se stalo, mnohem hůře, prožívají svůj úděl mnohem intenzivněji. Velmi specifickou a především zranitelnou skupinou obětí či poškozených jsou osoby zdravotně postižené, především pak mentálně retardované.

Vyšetřování trestných činů spáchaných na zdravotně postižených s sebou nese mnoho specifik oproti vyšetřování jiných, běžných případů. Ještě markantněji se budou projevovat rozdíly ve vyšetřování, bude-li obětí osoba mentálně retardovaná, protože u ní je třeba volit komunikaci i postupy velice citlivě. Je třeba také rozlišit, zda se trestného činu na postiženém dopustil někdo úplně neznámý nebo někdo z jeho blízkého okolí, případně přímo opatrovník postiženého.

Téma zdravotně postižených, resp. mentálně retardovaných obětí trestných činů jsem si pro svou bakalářskou práci vybral vzhledem k tomu, že ve své rodině mentálně handicapovaného člena mám, pravidelně se s ním stýkám a dokážu tedy posoudit, jak obtížná s ní může být komunikace a jak obtížně se od něho získávají informace. Zároveň také více jak 10 let pracuji u Policie ČR, kde jsem začínal na obvodním oddělení a postupem času jsem přešel ke službě kriminální policie a vyšetřování. Tyto dvě skutečnosti mě vedly k zamyšlení, jakým způsobem je s mentálně postiženým v rámci trestního řízení pracováno, jak správně s takovým člověkem komunikovat, jaké úkony je zapotřebí učinit, pokud bych takový případ řešil, co neopomenout, s kým spolupracovat, jak se vůči takové osobě chovat tak, aby nebyla dotčena má nestrannost atd.

Pokud se podíváme na výše uvedenou problematiku z pohledu příslušníka Policie ČR, je s podivem, že se tímto tématem v dřívější době zabývala pouze hrstka odborníků a do současné doby v podstatě neexistuje žádná metodika či oficiální doporučení, jak v takových případech postupovat. V současnosti probíhá vyšetřování případů, ve kterých se coby poškozený objevuje zdravotně postižený, spíše „živelně“. Vyšetřující policista většinou zjišťuje informace od služebně starších kolegů, případně od různých zainteresovaných institucí, musí se pít po tom, jakým konkrétním způsobem má šetření vést, co je podstatné a jaké odlišnosti vyšetřování takového případu přináší. Je pravdou, že mnoho policistů se s těmito specifickými případy v praxi nesetkalo a možná ani nesetká. Přesto se má bakalářská práce prioritně zabývat zvláštnostmi vyšetřování trestných činů, kde jako oběť vystupuje mentálně retardovaný. Doufám, že výstupy mé bakalářské práce poskytnou veřejnosti i policistům určitá vodítka, jak postupovat, pokud se s takovým nestandardním případem v praxi setkají.

Cílem mé bakalářské práce bude zhodnocení současného přístupu policie k mentálně retardovaným obětem trestných činů, hlavním výstupem, použitelným i v policejní praxi, bude doporučení vhodného postupu a přístupu policie při práci s mentálně retardovanými oběťmi.

TEORETICKÁ ČÁST

1 ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÍ, MENTÁLNĚ RETARDOVANÍ

První kapitulu své bakalářské práce věnuji problematice zdravotně postižených, konkrétně mentálně retardovaných. Kromě stručného seznámení s používanou terminologií chci především poukázat na specifika komunikace s mentálně retardovanými, která je sama o sobě obtížná.

1.1 Zdravotní postižení

Na začátek považuji za důležité vymezit některé základní pojmy, které budu ve své práci používat. *Zdravotní postižení* lze vymezit jako ztrátu nebo poškození určitého orgánového systému. V důsledku této ztráty či poškození dochází k narušení, omezení či úplnému chybění některé ze standardních funkcí organismu. Z psychologického hlediska je rozhodující, že jakékoliv postižení ovlivňuje rozvoj celé osobnosti postiženého a podílí se na vytvoření specifické sociální situace spoluurčující jeho společenské postavení. V této souvislosti se často používá termín *handicap*, který v sobě obsahuje také složku subjektivního zvládnutí postižení jedincem a zároveň sociální dimenzi. Handicap je tedy psychosociální kategorií, která označuje míru zatížení nejen z biologického hlediska.¹

1.2 Mentální retardace

Jedním z možných druhů zdravotního postižení je mentální postižení, tedy terminologicky správně mentální retardace. Mentální retardace byla dříve v odborné literatuře označována jako oligofrenie, snížení rozumových schopností, slabomyslnost, mentální opožděnost apod. Ještě v současné době někteří autoři poukazují na značnou terminologickou nejednotnost v označení intelektového defektu. Podle Miňhové současný termín, tedy mentální retardace, používaný v psychologické, psychiatrické i speciálně pedagogické literatuře, odpovídá doporučením Světové zdravotnické organizace.²

¹ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, 2008. s. 161.

² Miňhová, J. *Psychopatologie pro právníky*, 2002. s. 57 – 59.

Abychom mohli s termínem mentální retardace dále pracovat, je třeba si jej přiblížit. Vágnerová definuje mentální retardaci jako neschopnost dosáhnout odpovídajícího stupně intelektového vývoje - mentálně retardovaný jedinec dosáhne méně než 70 % normy. Pokud jde o sociální interakci, specifikuje autorka mentální retardaci jako vrozené postižení rozumových schopností, které se projeví neschopností porozumět svému okolí a v požadované míře se mu přizpůsobit.³

Hlavními znaky mentální retardace je nedostatečný rozvoj myšlení a řeči, omezená schopnost učení (i v sociálním smyslu) a z toho vyplývající obtížnější přizpůsobování se svému okolí a běžnému životu vůbec. Vágnerová dále upřesňuje, že v populaci se vyskytují zhruba 3 % mentálně postižených lidí, přičemž asi 70 % z nich trpí lehkým stupněm mentální retardace (o jednotlivých stupních mentální retardace se zmíním v následujících kapitolách).⁴

Miňhová předchozí definici upřesňuje, podle ní se mentální retardace projevuje hlavně ve zpomaleném, zaostávajícím vývoji, v omezených schopnostech vzdělávání a v nedostatečné sociální přizpůsobivosti. Mentálně postižení jedinci nedovedou pochopit jednoduché logické úkoly, špatně vyhodnocují možnost nebezpečí, selhávají při řešení praktických životních situací.⁵

1.3 Příčiny vzniku mentální retardace

Příčiny vzniku jakéhokoliv zdravotního postižení mohou být různé. Odborná literatura se vesměs shoduje, když uvádí dvě příčiny vzniku:

1. vrozené postižení,
2. později získané postižení.

Podle toho, kdy došlo ke vzniku intelektového defektu, rozděluje Miňhová mentální retardaci na *oligofrenii* a *demenci*. K oligofrenii (či slabomyslnosti) dochází velmi časně, jedná se o poškození mozku v různých etapách raného vývoje dítěte. Demence bývá

³ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pracovníky policie a vězeňské služby 1. díl*, 2003. s. 68 – 70.

⁴ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, 2008. s. 289.

⁵ Miňhová, J. *Psychopatologie pro právníky*, 2002. s. 57 – 59.

definována jako zastavení vývoje nebo rozpad rozumových schopností postiženého.⁶ K demenci dochází vývojově později a je pro ni typický úbytek již rozvinutých schopností (viz např. stařecká demence).

Již jsem uvedl, že mentální retardace je vrozená, dítě se již od počátku svého života nevyvíjí standardním způsobem. Příčinou vzniku je postižení centrální nervové soustavy, ke kterému může přispět jak porucha genetických dispozic, tak různé exogenní faktory, které poškodí mozek v rané fázi vývoje. Dalším možným mechanismem vzniku mentální retardace je postnatální poškození mozku, ke kterému se řadí postižení vzniklá až do dvou let věku. Vždy se však jedná se o postižení trvalé, i když při dobré stimulaci jsou v určitých případech možná značná zlepšení.⁷

1.4 Stupně mentální retardace

Pro pochopení celé škály mentálních postižení je třeba stručně uvést jejich klasifikaci a naznačit alespoň stručně charakteristiky, kterými se jednotlivé stupně projevují. Úroveň rozumových schopností, jejich struktura i charakteristické znaky, jsou odlišné podle závažnosti mentální retardace. Kritériem hodnocení poruchy rozumových schopností je jejich závažnost, tedy kvantita úbytku příslušných kompetencí.

Lehká mentální retardace (v dřívější terminologii debilita) se vyskytuje v rozmezí IQ 50 - 69. Miňhová uvádí, že charakteristickým znakem pro lehkou mentální retardaci je opožděný vývoj myšlení, řeči a sociálních dovedností. Tito jedinci jsou emočně a sociálně nezralí. Lidé s lehkou mentální retardací uvažují i v dospělosti na nejvýš na úrovni dětí středního školního věku.

Středně těžká mentální retardace (dříve imbecilita) – IQ 35 - 49. Projevuje se velmi chudým řečovým projevem, někdy pouze neverbálním, postižení nejsou většinou schopni pochopit sociální a právní normy. Jejich uvažování je srovnatelné s myšlením předškolního dítěte.

⁶ Miňhová, J. *Psychopatologie pro právníky*, 2002. s. 58.

⁷ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, 2008. s. 289 - 293.

Těžká mentální retardace (dříve idiocie) – IQ 20 - 34. Psychomotorický vývoj je u těchto jedinců značně opožděn, vydávají skřeky, řeč je nerozvinutá, omezená jen na jednotlivá slova nebo se nemusí vytvořit vůbec. Lidé s těžkou mentální retardací jsou v dospělosti schopni uvažovat na úrovni batolete.

Hluboká mentální retardace (dříve hluboká idiocie) – IQ nižší než 20. Řeč u těchto jedinců není vytvořena, jsou schopni pouze primitivní neverbální komunikace, obecně je komunikace s nimi velmi obtížná a omezená, často jsou postiženi i motoricky.⁸

1.5 Komunikace s mentálně retardovanými

V minulých kapitolách jsem se stručně zmínil o osobnostních specifikách mentálně retardovaných. Z předchozích nastíněných charakteristik je zřejmé, že komunikace s takto postiženými osobami je více či méně obtížná. Je třeba si uvědomit, že komunikace s mentálně retardovanými bývá náročná na obecné úrovni, ještě náročnější však bude v případech, kdy je postižený traumatizován z prožitého trestného činu. Při vedení rozhovoru s mentálně postiženým je třeba respektovat rozumovou vyspělost postiženého a jeho schopnost vyjadřovat se (viz předchozí kapitola). Někdy jsou překážky v komunikaci tak výrazné, že je k rozhovoru třeba přizvat zákonného zástupce či opatrovníka postiženého, aby s komunikací pomáhal.

Řeč mentálně postižených bývá postižena jak formálně, tak z obsahového hlediska. Řečový projev se vyznačuje méně přesnou výslovností, jednoduchými vyjádřeními – používáním velmi krátkých vět a jednoznačných konkrétních pojmů. Pro postižené bývá obtížné porozumět i běžnému verbálnímu sdělení, protože mají omezenější slovní zásobu a větší potíže v pochopení celkového kontextu, někdy nejsou vůbec schopni adekvátního porozumění běžnému sdělení. Mentálně postižení se během mluveného projevu často dopouštějí agramatismů (tj. neschopnost gramaticky správně spojovat slova a věty), stereotypií (tj. stálé opakování určitých pohybů, gest, slov), jejich řečový projev může být nápadně infantilní. Typickým znakem je bohatý neverbální způsob komunikace.⁹

⁸ Miňhová, J. *Psychopatologie pro právníky*, 2002. s. 59 – 62.

⁹ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, 2008. s. 292 - 295.

Komunikaci mentálně retardovaných ztěžují také jejich specifické projevy myšlení a chápání.

Mezi obecné znaky myšlení mentálně postižených patří omezenější potřeba zvědavosti a to, že dávají přednost podnětovému stereotypu. Postižení se hůře orientují v běžném prostředí, obtížně rozlišují významné a nevýznamné znaky různých situací, hůře chápou vzájemné vztahy. Svět je pro ně méně srozumitelný, a proto se může jevit jako více ohrožující. Myšlení mentálně postižených je zjednodušené, omezené a vždy vázané na konkrétní skutečnost.¹⁰

Dalším výrazným projevem myšlení mentálně retardovaných je ta skutečnost, že se řídí především emocionálními impulzy. Jejich uvažování je vázáno na realitu. Pro mentálně postiženého je důležité, jak se mu situace jeví, nedokáže se odpoutat od vlastního pohledu, od vlastních pocitů a potřeb. Ty však jeho poznávání zkreslují, někdy se hovoří o neschopnosti nadhledu a snížené kritičnosti. Mentálně postižení mohou mít problémy s hodnocením nových situací i s aplikací běžných pravidel za různých okolností, nemají v dostatečné míře rozvinutou schopnost sebeovládání.

Pokud jsem nyní nastínil problémy s komunikací vyskytující se na straně postiženého jedince, je třeba zároveň zmínit problémy, které způsobuje i druhý partner, resp. partneři komunikace. Slowík uvádí, že pokud chápeme komunikaci jako setkání a sdílení mezi lidmi, můžeme problémy nalézt u obou komunikačních partnerů, v našem případě tedy nejen na straně postiženého, ale i na straně zdravého jedince. Autor v této souvislosti uvádí, že komunikace s lidmi s postižením je mnohdy ovlivněna negativními stereotypy. Postižení lidé jsou někdy zbytečně stigmatizováni tzv. nálepkováním, kdy jsou jim okolím přisuzovány některé negativní vlastnosti, aniž by je nutně museli mít. Komunikaci handicapovaných osob s okolím ztěžuje i fakt, že se jejich vady či poruchy stávají předmětem posměchu, terčem vtipů, pohrdání či ponižování.¹¹

Obdobně se vyjadřuje i Vágnerová, která vidí problémy primárně v reakci okolí na nápadnosti v chování mentálně postižených. V některých případech nedokáže většina lidí mentální postižení vůbec postřehnout, případně neuvažuje o jeho příčině a nesnaží se

¹⁰ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pracovníky policie a vězeňské služby*, 2003. s. 70 -72.

¹¹ Slowík, J. *Komunikace s lidmi s postižením*, 2010. s. 17 – 19.

postiženého pochopit.¹² Autorka také poukazuje na to, že svou úlohu během komunikace hraje celkový tělesný vzhled jedince. Ten hraje mimořádně důležitou roli v sociálních vztazích, které mohou být osobní přitažlivostí či odpudivostí jedince silně poznamenány a tím je pochopitelně ovlivněna i vzájemná komunikace.¹³

V průběhu komunikace zdravých lidí s mentálně postiženými jde většinou o asymetrickou interakci (tj. situace, kdy jedna strana vzájemného kontaktu zneužívá druhou a činí tak pro svůj osobní prospěch), jejíž průběh nemůže mentálně postižený příliš ovlivňovat, protože bývá v roli pasivního příjemce informací. Komunikace se závažněji postiženými jedinci vyžaduje od partnera znalost a respektování jejich možností. Jak uvádí Vágnerová a kol. není to však vždy snadné jak z důvodu nedostatku informací (neznalost a nepochopení jejich projevů a potřeb), tak i z emocionálních příčin (zevnějšek a projevy postižených často vzbuzují nechuť či odpor, např. zvýšené slinění).¹⁴

Jak tedy přistupovat k někomu, kdo je třeba již na první pohled zvláštní, má se stát naším komunikačním partnerem, potřebujeme se s ním dorozumět a v našem případě od něho získat validní informace? Důležité je, nenechat se ovlivnit tzv. haló efektem (účinkem prvního dojmu), který může být spojen s nepříjemnými pocity, nejistotou, obavami či dokonce odporem. Aby cílená komunikace byla efektivní a smysluplná, je třeba volit přiměřené komunikační prostředky, což znamená přizpůsobit se v rozhovoru omezené slovní zásobě postiženého člověka a používat výrazy, které prokazatelně zná. Všechny informace je třeba sdělovat jednoduchým způsobem, aby pro něj byly přijatelné a pochopitelné. Někdy je třeba použít i alternativní komunikační systémy, např. obrázky či piktogramy.¹⁵

Z výše uvedeného vyplývá, že komunikace s mentálně retardovaným bude náročná nejenom časově, ale bude klást vysoké požadavky i na vyslýchajícího a na jeho profesní a odborné znalosti a dovednosti.

¹² Vágnerová, M. a kol. *Náročné mateřství: být matkou postiženého dítěte*, 2009. s. 93 – 97.

¹³ Vágnerová, M a kol. *Psychologie handicapu*, 2004. s. 57 – 59.

¹⁴ Vágnerová, M a kol. *Psychologie handicapu*, 2004. s. 184 – 185.

¹⁵ Slowík, J. *Komunikace s lidmi s postižením*, 2010. s. 45 – 59.

2 SVĚDECKÉ VÝPOVĚDI

Téměř každý, kdo se stal obětí odhaleného trestného činu, bývá vyslechnut jako svědek. Svědecká výpověď hraje významnou úlohu při dokazování v rámci trestného řízení.

Výpověď lze obecně charakterizovat jako verbální vyjádření vzpomínek na nějakou trestněprávně významnou událost. Z psychologického hlediska předpokládá příjem, uložení a řízenou aktualizaci informace, to znamená činnost percepčních a paměťových funkcí. Do zmíněného procesu se však vkládá celá osobnost vyslýchaného, především jeho kognitivní (poznávací), emocionální a motivační komponenty, to znamená, že každá svědecká výpověď je vědomě či nevědomě ovlivněna osobností vyslýchaného a dochází ke zkreslení skutečnosti.¹⁶

Jiná definice hovoří o výpovědi jako o sdělení vyslýchané osoby učiněné v průběhu výslechu a zadokumentované podle příslušných právních předpisů. Prostředkem ke získání výpovědi je výslech, což je v podstatě kriminalistická metoda, kterou se získávají právně relevantní informace z paměťových stop uložených ve vědomí vyslýchaných. Cílem výslechu je zjistit co nejpřesnější a nejvěrohodnější informace v zájmu ověření skutkového stavu.¹⁷

Způsob vedení výslechu se výrazně podílí na tom, co vyslýchaný sdělí. Je důležité si uvědomit, že vzpomínky jsou v podstatě jakousi směsí toho, co se stalo, a toho, jaký význam pro nás zapamatované události měly. Jednotlivé detaily si proto můžeme přizpůsobovat tak, aby odpovídaly osobním významům a očekáváním. Vyslýchání lidí bez jejich současného ovlivňování je prakticky nemožné.¹⁸

Pro trestní řízení je výpověď důležitá jak z důvodů formálních, tak i z důvodů procesních. Proto je, mimo jiné, důležité přizpůsobit celou strategii a taktiku vedení výslechu zejména osobnosti vyslýchaného, jeho aktuálnímu psychickému stavu, osobnosti, schopnostem apod. Sochůrek uvádí, že příčinou nepřesné výpovědi může být např. horší slovní zásoba, pokud se vyslýchaný neumí přesně a souvisle vyjádřit, horší paměť a schopnost přesně

¹⁶ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. *Psychologie v právu*, 1997. s. 102 – 104.

¹⁷ Hejda, J. a kol. *Základy kriminalistiky*, 2003, s. 97 – 98.

¹⁸ Hayes, N. *Aplikovaná psychologie*, 2009. s. 100 – 103.

reprodukovat zážitek. Proto je třeba při posuzování přesnosti a věrohodnosti výpovědi věnovat pozornost osobnosti vyslýchaného, jeho aktuálnímu psychickému stavu, úrovni pozornosti apod. Autor upozorňuje i na to, že obecná věrohodnost výpovědi je snižována např. nižším intelektem, poruchami paměti či poruchami osobnosti.¹⁹

Je třeba si uvědomit, že výslech svědka má určitá svá specifika, např. oproti výsledku obžalovaného. Další specifika pak přináší např. psychický či fyzický stav, věk vyslýchaného apod. Každý z výše uvedených druhů výsledků má své zvláštnosti, na které by měl být brát zřetel při volbě taktiky výslechu. Obecně lze říci, že jedním z nejdůležitějších momentů je samotný začátek (úvodní stádium) výslechu, kdy se tzv. formuje psychologický kontakt mezi vyslýchajícím a vyslýchaným. Navázání psychologického kontaktu znamená navození klimatu, které bude vyslýchaného motivovat k výpovědi. Bude – li vyslýchaným mentálně retardovaný, mělo by se skutečně pečlivě dbát na to, jak a kde bude výslech prováděn. K navázání dobrého psychologického kontaktu přispívá totiž např. vhodné výslechové prostředí (je třeba zvážit, zda prostředí policejní služebny nebude mentálně retardovaného ještě více stresovat, jestli by nebylo efektivnější provést výslech ve známém prostředí, kde se bude cítit bezpečně), slušné a korektní vystupování vyslýchajícího policisty, ale i oblečení a úprava zevnějšku (postižený může mít např. strach z uniformy, potom je na zvážení, zda provést výslech v civilním oblečení apod.).²⁰

Pokud jde o svědecké výpovědi mentálně retardovaných obětí, uvádí Netík a kol., že případnou výpověď neovlivňuje jen snížení inteligence do pásma defektu, ale také odpovídající úroveň sociálních dovedností jedince. Věrohodnost svědecké výpovědi mentálně postižených závisí na míře intelektového defektu - jedinec s lehčím stupněm mentální retardace by měl být schopen alespoň v hrubých obrysech dát věrohodnou výpověď, při střední a těžší formě mentální retardace je věrohodnost výpovědi samozřejmě nízká vlivem omezené schopnosti empatie, vyšší sugestibility a neschopnosti abstrakce a logického úsudku. U nejtěžších forem mentální retardace je schopnost účasti na trestním řízení výrazně snížena. Pro posouzení schopnosti účasti na trestním řízení je důležité rozhodování o míře zachování rozpoznávacích a ovládacích schopností postiženého.²¹

¹⁹ Sochůrek, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie, 1. díl*, 2002. s. 40 – 44.

²⁰ Hejda J. a kol. *Vybraná témata kriminalistiky a trestního práva*, 2007. s. 91 – 94.

²¹ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. *Psychologie v právu*, 1997. s. 75 – 85.

Neúmyslné a nevědomé zkreslení výpovědi pak může vznikat následkem ovlivnění kognitivních procesů chorobnými procesy a stavy a některými psychickými vadami, resp. poruchami osobnosti. Základem patického zkreslení výpovědi je defektní kontakt s realitou, defektní monitorování reality, kdy oběť nedokáže rozlišovat mezi vnějšími a vnitřními (myšlení, představivost) zdroji informace. Těmito jmenovanými mechanismy trpí především přesnost výpovědi.²²

2.1 Výslech mentálně handicapované oběti

Již v úvodu jsem definoval a podrobněji popisoval stupně mentálního postižení. Psychologové používají k názornějšímu popisu a demonstraci úrovně myšlení jednotlivých stupňů postižení přirovnání k dětskému věku. Pokud se tedy mentálně postižení rozumově pohybují na úrovni dětského myšlení, je třeba k nim také během výslechu jako k dětem přistupovat, pochopitelně za specifických podmínek. Nicméně obecné zásady v přístupu k výslechu dětí se používají analogicky i v případě výslechu mentálně postižených.

Výslech dětí vyžaduje zcela specifický přístup. Běžná pravidla vyslýchání dospělých u dětí nefungují. Hayes uvádí, že řada studií prokázala, že pokud je dítěti stejná otázka položena dvakrát, má dítě tendenci druhou odpověď změnit, protože si myslí, že první odpověď byla špatná. U dětí (v našem případě u mentálně retardovaných) je tedy pravděpodobné, že první odpověď byla pravdivá, zatímco další odpovědi jsou snahou říci to, co chce vyslýchající slyšet. Hayes také uvádí, že díky různým výzkumům bylo zjištěno, že svědectví dětí dokáže být stejně věrohodné a přesné, jako svědectví dospělých. Některé děti jsou dokonce schopny podat lepší paměťový výkon než dospělí. Důvodem bývá tzv. eidetická paměť, tedy schopnost detailně si uložit do paměti některé subjektivně významné vjemy. Eidetickou paměť mají podle autorky nejčastěji malé děti a duševně choré osoby. Děti také nejsou zatíženy omezeními či logickými předpoklady, méně filtrují informace, proto si pamatují spíše popisným, fotografickým způsobem.²³

Pokud se budeme věnovat praktické stránce vedení výslechu dítěte, tak prvním, a v podstatě zásadním krokem při výslechu, je navázání kontaktu. Dítě by mělo mít šanci

²² Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. *Psychologie v právu*, 1997. s. 102 – 104.

²³ Hayes, N. *Aplikovaná psychologie*, 2009. s. 104 – 105.

přesvědčit se a ujistit se, že se nachází v bezpečném prostředí. Před samotným výslechem je vhodné začít s neformálním rozhovorem na nějaké neutrální téma, aby se dítě uvolnilo. Před zahájením výslechu, resp. dotazování, by měla být dítěti objasněna přítomnost dalších osob v místnosti, vyslýchané dítě by mělo být seznámeno s tím, co se bude nyní dít, jaký bude postup policie, jaký je smysl jeho sdělení a jak je důležité, aby mluvilo pravdu. Je vhodné si ověřit, zda dítě ví, jaký je rozdíl mezi pravdou a lží. Také bychom je měli upozornit na možnost odpovědět „já nevím“ nebo „já nerozumím“ anebo používat vulgární slova (např. při popisování pohlavních orgánů je důležité zjistit, jak jim dítě říká) a přislíbit, že se za takové odpovědi nebude nikdo zlobit. U vyslychajícího tato neformální fáze pomáhá k tomu, aby si udělal představu o vývojové zralosti dítěte, jeho schopnostech, intelektových dispozicích, postojích k různým skutečnostem a obvyklém slovníku dítěte i aktuálním psychickém stavu dítěte.

Protože kapitolu týkající se vedení výslechu mentálně retardovaných považuji za důležitou, uvádím pro dokreslení teoretických východisek 3 příklady z praxe:

Případ č. 1:

21-ti letá dívka s mentální úrovní 10-ti letého dítěte měla po zkušenosti s pohlavním zneužíváním vyšetřovatele při výslechu popsat, jak k činu došlo. Nastal problém při popsání samotného aktu a pojmenování pohlavních orgánů. Dívka sice věděla, jaký je rozdíl mezi mužem a ženou v intimních partiích, ale nerozuměla slovům pohlavní orgán, vagina či penis. Po názorné ukázce na panenkách Jája a Pája dívka vyšetřovatele řekla, že holky mají přeci tam dole „buchtičku“ a kluci „párek“, erekci a následnou ejakulaci přirovnala k tubě zubní pasty, když se vymačkává. I tak ale pro ní byla „buchtička“ a „párek“ sprostá slova a styděla se je říkat nahlas. Musela být ujištěna, že se na ní nikdo nebude zlobit, když bude tato slova používat při výslechu.

Případ č. 2:

Jiná poškozená, mentálně retardovaná dívka v první fázi své výpovědi uvedla, že mamka je na ní hodná, že jí nebije. Když se policistka zeptala, jestli doma s mamkou mluvily o tom, že půjde na policii, tak dívka přisvědčila, že ano. Na dotaz, zda jí mamka radila, co nemá říkat, dívka uvedla, že jí mamka řekla, aby na policii nepovídala, že jí fackuje a nadává jí, ale dále o tom nechtěla mluvit. V tomto výslechu musím však kladně zhodnotit následný postup vyslychající policistky, která odvedla pozornost na jiné téma, konkrétně na

rodinného psa, čímž si získala u poškozené důvěru a poškozená s touto policistkou následně komunikovala otevřeně a spontánně. Asi v polovině výslechu se pak policistka vrátila k fyzickému a verbálnímu napadání ze strany matky a v této fázi výslechu již poškozená uvedla, že jí matka každý den bije vařečkou, naběračkou, fackuje jí a nadává, že je „píča“ „kráva“ „ kript“ a podobně.

Případ č. 3:

Kriminální policií byl šetřen případ majetkové kriminality, kdy jako jeden z možných poškozených byl uveden 55-ti letý Rom, údajně neslyšící. Po písemném předvolání se neslyšící muž dostavil k výslechu, ke kterému byl přivolán i tlumočník do znakové řeči. Až na místě policistka zjistila, že muž je nejen mentálně retardovaný, ale ani nerozumí znakové řeči a dorozumívá se pouze přes krátké a jednoduché psané vzkazy. Tlumočnickovi do znakové řeči tedy vůbec nerozuměl a výpovědní hodnota celého výslechu byla téměř nulová.

Vyslýchající musí mít během výslechu dítěte na zřeteli zejména zvýšenou *suggestibilitu* dětí (tj. schopnost nekriticky, automaticky a bezděčně přijímat cizí názory). Děti se snaží vycítit či odhadnout očekávání vyslýchajícího a těmto očekáváním vyhovět. Dítě pak uvádí to, co si myslí, že vyslýcháný chce slyšet. Více, než jakákoliv charakteristika dítěte, má větší vliv na přesnost dětských odpovědí způsob, jakým jsou pokládány otázky.

Dalším problémem, který přináší výslech dítěte, je jeho *rychlejší unavitelnost*. Obecně by měl výslech dítěte trvat 30 – 60 min., ale vždy by měl být přizpůsoben potřebám dítěte a měl by reflektovat projevy zvýšené únavy (např. narůstající motorický neklid, zhoršení spolupráce).

Dále je třeba dbát na *srozumitelnost kladených otázek* pro dítě, na jejich přiměřenost věku a dětskému chápání. Děti mají nižší schopnost chápat složitou jazykovou stavbu, mají omezený slovník. Mají problém chápat mluvu v právním kontextu, dvojistou negaci, vložené věty a spojky. Děti, které obvykle chápou gramatické konstrukce tvořené z 5-7 slov, by neměly být tázány delšími větami, na které nemohou jednoznačně odpovědět. K získání hodnověrných informací je zapotřebí klást více kratších otázek. Také pokládání uzavřených otázek přináší riziko, děti mají tendenci přitakat, než říci ne. Důvodem je

skutečnost, že záporná odpověď navozuje dojem odporu dítěte, jeví se mu jako neslušná, nevychovaná reakce.²⁴

V souladu s neoficiálním metodickým materiálem policejních psychologů uvádím několik konkrétních doporučení pro výslech přímo mentálně postiženého. Takový výslech vyžaduje kvalitní přípravu nejlépe s patřičným specialistou a také s osobou, která o postiženého pečuje. Ta by měla vyslýchajícímu objasnit, co postižený zvládá, jaké jsou jeho schopnosti. Otázky vyslýchajícího by měly být stručné, jednoduché a konkrétní. Doporučuje se, aby postižený opakoval vlastními slovy sdělení vyslýchajícího, protože tak lze ověřit, že byla otázka či informace správně pochopena. Při výslechu je nutné počítat s častějšími přestávkami, protože mentálně retardovaní mají kratší intervaly pro udržení pozornosti.²⁵

3 OBĚTI TRESTNÝCH ČINŮ

Kapitolu týkající se problematiky obětí trestných činů zde zařazuji především proto, abych upozornil na dříve často opomíjenou skutečnost, a sice to, že kriminalita přináší svým obětem fyzické, finanční a emocionální ztráty.

Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů, definuje oběť trestného činu jako „fyzickou osobu, které bylo nebo mělo být trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma nebo na jejíž úkor se pachatel trestným činem obohatil“.²⁶ Je třeba si však uvědomit, že problematika obětí trestných činů se úzce dotýká i psychologické stránky osobnosti, resp. má dopady na psychiku oběti.

3.1 Viktimizace

V souvislosti s psychickými dopady na osobnost se používá poměrně známý název viktimizace. Termín viktimizace je označením pro proces zraňování a poškozování jedince, především pro způsobování újmy, ke které dochází u oběti v rámci trestního řízení. Proces viktimizace má svou dynamiku. Ta překračuje bezprostřední a přímé důsledky spáchaného

²⁴ Sochůrek, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie, 1. díl*, 2002. s. 45 – 46.

²⁵ k tématu obdobně v kapitole 6.1 Doporučení pro komunikaci s mentálně retardovanou obětí, str. 41

²⁶ srov. Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů.

trestného činu. Protože se jedná o dynamický proces, který se v průběhu času vyvíjí a mění, můžeme rozlišit následující fáze viktimizace, které Sochůrek charakterizuje zhruba takto:

Primární viktimizace znamená poškození oběti, které je bezprostředním následkem nějakého trestně významného, např. násilného chování. Jde v podstatě o samotnou újmu způsobenou pachatelem a zahrnuje dění spojené bezprostředně s trestným činem. Primární viktimizace může mít fyzický (somatický), psychický nebo ekonomický (finanční) charakter.

Sekundární viktimizace vzniká v důsledku chování různých lidí (nikoliv samotného pachatele trestného činu) a má za následek především psychickou či emocionální (citovou) újmu. Nejedná se již o děj způsobený samotným trestným činem. Oběť je totiž poškozena jednáním, jež vnímá jako necitlivé. Sekundární viktimizace bývá označována také jako druhotné zraňování oběti. K sekundární viktimizaci může docházet díky reakci blízkých i širšího sociálního okolí na spáchaný trestný čin, dále také při kontaktu oběti s oficiálními orgány a institucemi, např. s orgány činnými v trestním řízení. Obzvláště práce policistů během vyšetřování může způsobovat takové druhotné zraňování, proto je třeba ze strany zainteresovaných institucí dbát na vhodný a především citlivý přístup k oběti trestného činu.

Terciární viktimizace pak souvisí se změnami osobnosti, které vznikly v důsledku všech dříve uvedených nepříznivých zkušeností a vedou k tomu, že člověk není schopen situaci zvládnout. Tato neschopnost vyrovnat se s následky trestného činu může být trvalá případně trvat po velmi dlouhý časový úsek.²⁷

Dalším pojmem, který považuji za důležité zmínit, je **viktimnost**. Ta je definována jako souhrn předpokladů k tomu, aby se člověk stal obětí trestného činu. Např. příslušnost k určitým sociálním skupinám, povoláním apod. sebou nese vyšší pravděpodobnost stát se obětí trestného činu.²⁸ Někteří autoři uvádějí, že právě mentální retardace s sebou nese vyšší riziko násilné trestné činnosti, např. znásilnění, protože pachatel spoléhá na to, že

²⁷ Sochůrek, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie*, 1. díl, 2002. s. 25 -29.

²⁸ Sochůrek, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie*, 1. díl, 2002. s. 22.

mentálně postižená oběť nebude schopna podat validní výpověď a tudíž nedojde k odhalení pachatele.

Deutsch konkrétně upozorňuje na to, že: „Orgány činné v trestním řízení musí být nestranné, ale to neznamená, že nemohou být taktní k obětem. Komplikaci obětem nepůsobí jen legislativa, ale i nepříznivé klima sociálního prostředí.“²⁹

Pokud jde o proces viktimizace konkrétně ve vztahu k mentálně postiženým obětem, upozorňuje Asociace lidí s mentálním postižením USA na skutečnost, že osoby s mentálním postižením, které se dostanou do systému trestního práva jako oběti či svědkové čelí s větší pravděpodobností nespravedlnosti. Za závažné aspekty jsou považovány strach, předsudky a nedostatek porozumění vůči lidem s mentálním postižením. Ty se zvětšují, když se tito lidé dostanou do styku se zločinem. Většina právních zástupců, soudců, případně porotců, nemá znalosti a zkušenosti nutné k tomu, aby zajistili občanům s mentální retardací spravedlnost.³⁰

3.2 Akutní reakce na prožité trauma

O viktimizaci v obecné rovině pojednávala předchozí kapitola. Za neméně důležitou však považuji zmínit tzv. akutní reakci na prožité trauma. Jak samotný název napovídá, jedná se bezprostřední psychickou reakci ovlivňující osobnost oběti. Následky viktimizace ve vztahu k oběti bývají zpravidla dvojího druhu. Krátkodobé, jakožto reakce na prožité trauma a dlouhodobé, odvíjející se jednak z neadekvátního zpracování traumatu, jednak z eventuální sekundární viktimizace sociálním okolím poškozeného. Následky viktimizace závisejí zpravidla na osobnosti oběti, jejím věku, psychickém stavu a dosavadních zkušenostech.³¹

²⁹ Deutsch, A. Účast poškozeného u hlavního líčení. In: *K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v České republice*. 1999. s. 55 – 56.

³⁰ *Přístup k spravedlnosti a spravedlivému jednání při trestním řízení. Prohlášení asociace lidí s postižením USA - the ARC*. Dostupné z: < <http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=482>>.

³¹ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. *Psychologie v právu*, 1997. s. 95.

Reakce na trauma, jakým je spáchání trestného činu, se týká i zdravých jedinců. Zážitek z prožití trestného činu může být natolik traumatizující, že významným způsobem naruší prožívání, uvažování i chování postiženého jedince. Psychická, resp. psychofyziologická reakce na takový zážitek bývá různá a může trvat nesterjně dlouhou dobu. Tzv. akutní reakci na traumatizující zážitek lze chápat jako přechodné narušení psychických i somatických funkcí, jehož závažnost závisí jak na míře ohrožení, tak na odolnosti postiženého jedince, případně na poskytnutí sociální opory.³²

Všechny výše uváděné skutečnosti, na které odborná veřejnost již dlouhou dobu upozorňovala, a které však donedávna nebyly ve vztahu k obětem trestných činů nikterak legislativně ošetřeny, se staly východiskem pro vznik zákona o obětech trestných činů. O tomto zákoně bude pojednávat následující kapitola.

3.3 Zákon o obětech trestných činů

Z historického hlediska prošel postoj společnosti k oběti trestného činu jako subjektu trestněprávního vztahu výraznou proměnou, především v posledních letech. Dříve byla oběť považována v podstatě za „pramen důkazů“, v posledních desetiletích se na ni však začíná hledět jako na subjekt zvláštní péče. Tento trend souvisí s rostoucím významem viktimologie (vědy zabývající se obětí), kdy spolu s nárůstem zločinnosti ve 2. polovině 20. století začalo být využíváno poznatků o obětech k vypátrání a usvědčení zločinců.³³

Již v roce 1985 přijalo Valné shromáždění OSN 1985 *Deklaraci o základních principech spravedlnosti ohledně obětí trestného činu a ohledně obětí zneužití moci*. Tato deklarace vychází z filozofie, že k obětem je třeba přistupovat především s pochopením a respektem k lidské důstojnosti.³⁴ Následovala celá řada mezinárodních úmluv, deklarací či doporučení, která ošetřovala postavení obětí trestných činů v rámci společnosti, přístup společnosti k obětem apod.

Pokud jde o Českou republiku, již jsem uvedl, že odborná veřejnost dlouhou dobu upozorňovala na nedostatečnou, resp. zcela chybějící právní úpravu týkající se ochrany

³² Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pracovníky policie a vězeňské služby*, 2003. s. 28 -30.

³³ Sochůrek, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie*, 1. díl, 2002. s. 16 -17.

³⁴ *Mezinárodní příručka pomoci obětem o využití a aplikaci Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti ohledně obětí trestného činu a ohledně obětí zneužití moci*, 1997. s. 2 – 3.

práv obětí trestných činů na národní úrovni. Bylo a je evidentní, že oběti trestného činu by se mělo dostávat zvláštní péče. Práva obětí jsou důležitá, bohužel nebyla legislativně dostatečně chráněna. Dne 1. srpna 2013 vešel v platnost zákon číslo 45/2013 Sb., o obětech trestných činů, kterým jsou obětem přiznávána nová práva vyjadřující určitou úroveň ochrany a podpory. Oběť se stává subjektem zvláštní péče ze strany státu. Stát se tímto opatřením snaží vyjádřit respektování důstojnosti osobnosti a garantovat obětem poskytování adekvátní péče. Cílem zákona je zlepšit postavení obětí, zejména aby s nimi bylo zacházeno s respektem k jejich osobnosti, citlivě s ohledem na situaci, v jaké se nachází, a způsobem, který nepřivodí další újmu.³⁵

V souvislosti s tématem mé práce hovoří zákon č. 45/2013 Sb. o tzv. *zvlášť zranitelných obětech*, kdy v § 2 odst. 4 písm. b) tyto oběti konkrétně vyjmenovává. Mezi zvlášť zranitelné oběti se tedy řadí „osoba, která je postižena fyzickým, mentálním nebo psychickým hendikepem nebo smyslovým poškozením, které ve spojení s různými překážkami může bránit plnému a účelnému uplatnění této osoby ve společnosti ve srovnání s jejími ostatními členy“.³⁶

Za zvlášť zranitelné jsou podle zákona o obětech trestných činů obecně považovány ty oběti, které jsou zvláště náchylné pokud jde např. o nebezpečí způsobení druhotné újmy, některé oběti jsou zvláště náchylné k prohloubení stresu a citového zranění samotnou účastí v trestním řízení, např. při výslechu. Tyto oběti potřebují speciální opatření, aby bylo nebezpečí další viktimizace omezeno na minimum. Vymezení zvláště zranitelných obětí není úplně snadné. Zranitelnost může vyplývat z osobní charakteristiky oběti nebo z povahy či typu trestného činu, ze životní situace, v níž se oběť nachází apod. Výčet zvlášť zranitelných obětí vychází z čl. 18 návrhu nové směrnice Evropského parlamentu zavádějícího minimální standard práv, pomoci a ochrany obětí trestných činů. Na kategorii zvlášť zranitelných obětí jsou navázána některá specifická práva či rozsah těchto práv, např. právo na bezplatnou pomoc, opatření k zamezení druhotné újmy.³⁷

³⁵ GRIVNA, T. *Zákon o obětech trestných činů (č. 45/2013 Sb.)*. [online].

Dostupné z: <<http://portal.pcr.cz/pp/op/ovp/SitePages/Obeti.aspx>>.

³⁶ srov. *Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů*.

³⁷ *Zákon o obětech trestných činů a novela trestního řádu číslo 45/2013 Sb.* Dostupné z: <<http://www.trestni-rizeni.com/dokumenty/novely-trestnich-predpisu/zakon-o-obech-trestnych-cinu-a-novela-trestniho-radu-cislo-452013-sb/7>>

Zákon č. 45/2013 Sb. o obětech trestných činů pamatuje i na úpravu podání vysvětlení a vedení výslechu u zvláště zranitelných obětí. Zvláště zranitelnou obětí je v trestním řízení nutné vyslýchat obzvláště citlivě a s ohledem na konkrétní okolnosti, které ji činí zvláště zranitelnou, v našem případě tedy s ohledem na mentální retardaci. Výslech zvláště zranitelné oběti se provádí tak, aby později nemusel být opakován a pokud je nutné jej opakovat, tak by jej měla vést stejná osoba. Výslech měl by být zároveň veden zvláště proškolenými profesionály, přičemž zvláště zranitelná oběť má právo na to, aby byla vyslýchána osobou stejného pohlaví.

Stejně tak má zvláště zranitelná oběť právo, aby ji k úkonům trestního řízení a k podání vysvětlení doprovázel důvěrník. Důvěrník poskytuje oběti potřebnou, zejména psychickou, pomoc a může být zároveň zmocněncem oběti.³⁸ V případě, že se oběť trestného činu stal mentálně postižený, je ve většině případů doprovod důvěrníka žádoucí. Ten totiž nejen, že pomáhá samotné oběti, ale zároveň může pomoci vyslýchajícímu navázat lepší kontakt s obětí, může pomoci se vzájemnou komunikací apod. Důvěrníkem může být např. zákonný zástupce oběti, opatrovník či kdokoliv blízký, ke komu má oběť blízký citový vztah a komu důvěřuje.

3.4 Policie ČR a pomoc obětem trestných činů

V předchozí kapitole jsem se podrobně zabýval zákonem o obětech trestných činů ve vztahu k obětem. Tento zákon ukládá povinnosti zejména orgánům činným v trestním řízení, potažmo Policii ČR. Je potřeba si uvědomit, že pokud k trestnému činu na mentálně postiženém dojde, právě policie bývá většinou první institucí, která přijde s obětí trestného činu do styku. Někteří autoři proto upozorňují, že první kontakt mezi policií a obětí bývá rozhodující pro to, jak se oběť vyrovná se vzniklou situací a jak se s ní v dalším životě srovná. Zacházení s oběťmi citlivějším způsobem pomáhá policii vykonávat její práci lépe, protože pak se jí dostane více informací, oběť je ochotnější a schopnější se zapojit jako svědek do soudního systému. Proto by mělo být hlavním cílem integrovat filozofii o realizaci pomoci obětem do rutinních postupů a praxe policie.³⁹

³⁸ srov. Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů.

³⁹ Mezinárodní příručka pomoci obětem o využití a aplikaci Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti ohledně obětí trestného činu a ohledně obětí zneužití moci, 1997. s. 55 – 56.

Zákon o obětech trestných činů v této souvislosti ukládá Policii ČR povinnost respektovat osobnost a důstojnost oběti, přistupovat k ní zdvořile a šetrně a podle možností jí vycházet vstříc. Dále má policie postupovat vůči oběti s přihlédnutím k jejímu věku, zdravotnímu stavu a to včetně psychického stavu, její rozumové vyspělosti a kulturní identity tak, aby nedocházelo k prohlubování újmy způsobené oběti trestným činem nebo k druhotné újmě.⁴⁰

Proto by bylo vhodné, aby byly do policejního výcviku zařazeny nové oblasti. Policisté by měli být seznámeni např. s projevy reakcí oběti na trauma způsobené viktimizací, měli by být schopni vcítění se do situace obětí, zároveň by měli umět zacházet se specifickými kategoriemi obětí. Policista by měl tedy být schopen pochopit účinky trestného činu na fyzicky či mentálně postiženého jedince, zároveň by měl umět dosáhnout toho, aby oběť dokázala trestný čin popsat tak, aby výpověď byla přijatelná a především validní pro další trestní případně soudní řízení.⁴¹

V této kapitole také považuji za důležité zmínit spolupráci Policie ČR a Bílého kruhu bezpečí (dále BKB), neziskové organizace, která se v České republice dlouhodobě zabývá ochranou práv obětí trestných činů. V květnu 2013 došlo mezi oběma organizacemi k uzavření dohody o poskytování pomoci obětem trestných činů a osobám zvláště traumatizovaným trestnými činy. Touto dohodou je upraven postup při zprostředkování kontaktu k zajištění nabídky odborné a bezplatné pomoci poskytované Bílým kruhem bezpečí.⁴² Mezi odbornou a poradenskou činností BKB patří poskytování právních informací, psychologické a sociální poradenství, které má vést k minimalizaci následků způsobeného trestného činu apod. Příslušníci Policie ČR by tedy měli být schopni pomoci oběti trestného činu zprostředkovat kontakt s odborníky, kteří oběti poskytnou nezbytnou psychologickou intervenci.

3.5 Náhrada škody

S problematikou obětí trestných činů je úzce spojena i možnost uplatnění nároku na náhradu škody. Již jsem uváděl, že trestným činem bývá oběti ublíženo na zdraví, může jí

⁴⁰ Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů.

⁴¹ Mezinárodní příručka pomoci obětem o využití a aplikaci Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti ohledně obětí trestného činu a ohledně obětí zneužití moci, 1997. s. 56 – 62.

⁴² Dohoda mezi Policií České republiky a Bílým kruhem bezpečí, o. s. o poskytování pomoci obětem trestných činů a osobám zvláště traumatizovaným trestnými činy.

být také způsobena majetková či nemajetková újma. V těchto případech má oběť právo žádat po pachateli trestného činu náhradu škody a může tak učinit v podstatě dvěma způsoby.

První a pro oběť snazší variantou je uplatnit svůj nárok na náhradu škody v tzv. adhezním řízení. *Adhezní řízení* je projednání nároku poškozeného na náhradu škody způsobené trestným činem v rámci trestního řízení. Podle ustanovení § 43 trestního řádu je poškozený oprávněn navrhnout, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost nahradit škodu. Tento návrh je třeba učinit nejpozději u hlavního líčení před zahájením dokazování a je nutné, aby z návrhu bylo patrné, z jakých důvodů a v jaké výši se nárok na náhradu škody nebo nemajetkové újmy uplatňuje. Trestní řád stanoví, že pokud soud odsuzuje obžalovaného pro trestný čin, kterým způsobil jinému majetkovou škodu, zpravidla mu v rozsudku uloží, aby škodu poškozenému uhradil. V praxi soudy v adhezním řízení rozhodují nejčastěji právě o náhradě majetkové škody.⁴³

Druhou možností, jak se domáhat náhrady škody, je *občanskoprávní soudní řízení*. Nový občanský zákoník, zákon číslo 89/2012 Sb., který je v účinnosti od počátku roku 2014, značně posiluje právní postavení poškozeného. Podrobně se zabývá jak vypořádáním majetkové újmy (škody), tak újmy nemajetkové a stejně tak se věnuje náhradě za ublížení na zdraví a usmrcení.

Pokud je někomu způsobena *škoda na věci či majetku*, připadají podle nového občanského zákoníku v úvahu dva způsoby náhrady, buď v penězích, anebo uvedením do předešlého stavu.⁴⁴ Neuplatnil – li poškozený své právo na náhradu škody, resp. majetkové újmy v adhezním řízení, může tak učinit v občanskoprávním řízení.

Za *nemajetkovou újmu* je v obecném pojetí považována jakákoliv újma, která pro poškozeného neznamenaá přímou ztrátu na majetku, jedná se např. o zásah do zdraví, cti či soukromí osoby. Následky nemajetkové újmy však bývají zpravidla závažné a v konečném důsledku se mohou projevit i v majetkových poměrech poškozeného. Nový občanský zákoník zdůrazňuje, že při řešení náhrady nemajetkové újmy má být zvoleno takové řešení,

⁴³ *Adhézní řízení*. [online]. [cit. 27.01.2014]. Dostupné z: < <http://www.epravo.cz/top/clanky/adhezni-rizeni-17689.html> >.

⁴⁴ Majetková újma (škoda). In: *Nový občanský zákoník*. [online]. [cit. 27.01.2014]. Dostupné z: < <http://obcanskyzakonik.justice.cz/nahrada-ujmy/konkretni-zmeny/majetkova-ujma-skoda/> >.

které má potenciál způsobenou újmu dostatečně účinně odčinit. Jestliže takové zadostiučinění není možné zvolit, má být poskytnuto v penězích. Nově je též ustanoveno, že náhradu nemajetkové újmy mohou za určitých okolností požadovat nejenom přímo dotčené osoby, ale i osoby, které újmu důvodně pociťují jako osobní neštěstí, které nelze jinak odčinit.⁴⁵

Kdo způsobí jinému *ublížení na zdraví* je povinen poskytnout mu (peněžitou) náhradu. Stejně tak ten, kdo *usmrtí člověka*, je povinen (penězně) odškodnit pozůstalé, např. manžela, děti či rodiče. Nový občanský zákoník již nelimituje soudce tabulkami v tom, aby určili spravedlivou náhradu po zohlednění veškerých okolností případu. Soudci tedy mohou přizpůsobit výši náhrady relevantním okolnostem.⁴⁶

Ještě jedním, zvláštním a v podstatě novým institutem, je *právo oběti na peněžitou pomoc*, která může být poskytována podle zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů. Právo na peněžitou pomoc má oběť, které bylo v důsledku trestného činu ublíženo na zdraví či jí byla způsobena trestným činem těžká újma na zdraví a také oběť trestného činu proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti či dítě, které je obětí trestného činu týrání svěřené osoby, protože jim vznikla nemajetková újma. Ve věcech peněžité pomoci jedná ministerstvo spravedlnosti ČR a tuto pomoc poskytuje stát.⁴⁷

3.6 Omezení svéprávnosti, omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům, opatrovnictví

Během vyšetřování trestného činu je možné setkat se se situacemi, kdy je oběť tzv. nesvéprávná, případně tzv. svéprávná částečně. V praxi to znamená, že pokud policista spolupracuje s mentálně retardovanou obětí, musí věnovat pozornost tomu, zda oběť má či nemá omezenou způsobilost k právním úkonům, zda není úplně zbavena způsobilosti k právním úkonům, či zda má (podle nového občanského zákoníku) omezenou svéprávnost.

⁴⁵ Nemajetková újma. In: *Nový občanský zákoník*. [online]. [cit. 27.01.2014]. Dostupné z:

< <http://obcanskyzakonik.justice.cz/nahrada-ujmy/konkretni-zmeny/nemajetkova-ujma/>>.

⁴⁶ Náhrada za ublížení na zdraví a usmrcení. In: *Nový občanský zákoník*. [online]. [cit. 27.01.2014].

Dostupné z: < <http://obcanskyzakonik.justice.cz/nahrada-ujmy/konkretni-zmeny/nahrada-za-ublizeni-na-zdravi-a-usmrceni/>>.

⁴⁷ § 23 – 24 zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů.

Starý občanský zákoník (zákon č. 40/1964 Sb., který platil do konce roku 2013), upravoval situace, kdy občan nebyl schopen za sebe činit právní úkony. Tzv. způsobilost k právním úkonům znamenala schopnost vlastními úkony nabývat práv a brát na sebe povinnosti, neboli rozhodovat o věcech, které mají právní význam. Plné způsobilosti k právním úkonům nabýval člověk zletilostí, tedy dosažením osmnácti let. Starý občanský zákoník upravoval situace, kdy dospělá osoba nebyla pro trvalou duševní poruchu vůbec schopná činit právní úkony. V tomto případě rozhodl soud na základě návrhu o zbavení její způsobilosti k právním úkonům. Pokud nebyla dospělá osoba pro duševní poruchu schopna činit jen některé právní úkony, soud její způsobilost v určitém rozsahu omezil. Soud zároveň musel osobě, jejíž způsobilost omezil či ji zcela zbavil, jmenovat *opatrovníka*, který v daných záležitostech rozhoduje a jedná za ni. Opatrovnictví tzv. nesvéprávných osob znamená, že opatrovník jedná za opatrovaného v situacích, ve kterých toho opatrovaný není sám hoden a pouze v rozsahu, který ve svém rozhodnutí určil soud. Opatrovník je zodpovědný za svá rozhodnutí a je povinen jednat v zájmu opatrovaného. Pokud zneužije své postavení či poruší dané povinnosti, může být trestně stíhán.⁴⁸

Vzhledem k tomu, že tento text vznikl v době, kdy přestal platit občanský zákoník č. 40/1964 Sb. a začínal platit občanský zákoník nový (zákon č. 89/2012 Sb.), je třeba zmínit i aktuální právní úpravu. Podle nového občanského zákoníku může od 1. ledna 2014 dojít pouze k omezení svéprávnosti. Došlo ke změně terminologie (místo pojmu způsobilost se nyní bude používat pojem svéprávnost), zároveň není možné svéprávnosti zbavit zcela. Nový občanský zákoník také důkladněji popisuje, za jakých okolností je možné svéprávnost omezit. Ve svéprávnosti lze člověka omezit jen při vážné duševní poruše, jen na určitý čas (max. na 3 roky) a opět pouze rozhodnutím soudu. Zároveň platí, že k tomuto zásadnímu zásahu do lidských práv lze přistoupit, jen nestačí-li mírnější postup, jakým je nově zavedený institut nápomoci při rozhodování⁴⁹, umožňující soudu člověka neomezovat ve svéprávnosti a ustanovit mu osobu, která za člověka právně nejedná, avšak napomáhá mu v běžných činnostech. Také bude možné nechat se zastoupit členem domácnosti. Po schválení soudem může člověka zastupovat potomek, předek, sourozenec, manžel nebo partner nebo osoba, která se zastoupeným žila před vznikem

⁴⁸ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník

⁴⁹ § 45 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník v platném znění

zastoupení ve společné domácnosti alespoň 3 roky. Zastoupení se vztahuje na obvyklé záležitosti, jak to odpovídá životním poměrům zastoupeného.⁵⁰

V současné době je tedy možné setkat se situacemi, kdy je člověk buďto *zbaven způsobilosti k právním úkonům*, potom všechny právní úkony činí za tohoto člověka jeho opatrovník, případně může být občan *omezen ve způsobilosti k právním úkonům*, soud v takovém případě stanovil, v jakém rozsahu může člověk činit právní úkony a jaké právní úkony za něho bude vyřizovat opatrovník, případně může být občan *omezen ve svéprávnosti*, což je v podstatě to samé, jako omezení způsobilosti k právním úkonům. Nový občanský zákoník zároveň stanoví, že rozsudky, odkazující se na starou právní úpravu, budou od 1. ledna 2014 platit nejdéle po dobu 3 let. Pokud ve stanovené lhůtě nedojde k přeposouzení soudem, člověk se stane automaticky svéprávným.

Zde bych rád podotknul, že omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům bývá zapsáno v občanském průkazu. V občanském průkazu bývá uvedeno, jaký soud a pod jakým číslem jednacím ve věci rozhodoval. Ovšem zhruba před dvěma lety se tyto informace do občanských průkazů přestaly zapisovat, proto je pro policejní praxi nezbytné skutečnosti týkající se způsobilosti k právním úkonům ověřovat přímo v evidenci obyvatel. Zda bude v dokladech prokazujících totožnost automaticky uváděno omezení svéprávnosti, zatím není zcela jasné.

⁵⁰ Nový občanský zákoník. [online]. [cit. 27.12.2013]. Dostupné z: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/obecna-cast/osoby/>>.

PRAKTICKÁ ČÁST

4 Cíl práce, použité metody výzkumu

V rámci své bakalářské práce jsem si stanovil cíl, jímž je zhodnocení současného přístupu policie k mentálně retardovaným obětem trestných činů. S tímto stanoveným cílem práce úzce souvisí její účel, a sice následné vypracování doporučení vhodného postupu a přístupu policie při práci s mentálně retardovanými oběťmi. Účel práce vychází ze skutečnosti, že problematika mentálně postižených obětí trestných činů nebyla dosud pro potřeby policie nikterak uceleně zpracována.

K naplnění výše uvedeného cíle jsem jako výzkumný nástroj zvolil šetření nesoucí znaky kvalitativního výzkumu, resp. kvalitativní výzkum. Tento výzkum je rozdělen do dvou etap (fází):

V první etapě výzkumu jsem si záměrným výběrem stanovil výzkumný vzorek, tedy 4 mentálně retardované oběti a jejich opatrovníky, vychovatele či důvěrníky, kteří byli šetření přítomni. Mentálně postižené oběti jsem vyhledal na základě kontaktů, které jsem získal buďto z vyšetřovacích spisů, případně jsem oslovil instituce, ve kterých se postižení schází, či zde žijí. Oslovené instituce mi pak zprostředkovaly setkání s jejich vytypovaným klientem, pochopitelně s jeho předchozím souhlasem. V jednom případě jsem znal rodinu mentálně postižené oběti. Metodou individuálních hloubkových rozhovorů s dotazovanými jsem kromě osobních dat a charakteristik postižených obětí zjišťoval, jakým způsobem probíhala spolupráce policie s obětí, jak oběti hodnotí komunikaci s policií, její ochotu a vstřícnost. Také mne zajímaly subjektivní pocity dotazovaných jak z jednání policistů, tak z celkové situace, ve které se nacházeli.

Ve druhé fázi šetření, v návaznosti na výstupy z rozhovorů s dotazovanými, jsem vypracoval konkrétní doporučení pro práci policie se skupinou mentálně retardovaných obětí. Doporučení bylo vypracováno nejen na základě výsledků předchozího šetření, ale vzniklo po důkladné analýze relevantních textů (vybraných policejních spisů, kde jako oběť vystupoval mentálně retardovaný), metodických doporučení pro policejní psychology apod.). Vzhledem k tomu, že pro danou problematiku neexistují žádná metodická doporučení pro PČR, byla tato část práce poměrně náročná.

5 Výzkum

5.1 Rozhovory s mentálně retardovanými oběťmi trestných činů

Na začátku této kapitoly bych chtěl upozornit na určité terminologické nepřesnosti používané v prepisech rozhovorů, resp. v praktické části práce. Pokud jde o složky Policie ČR, je třeba v krátkosti říci něco o struktuře Policie ČR. V současné době je Policie ČR rozdělena na 14 krajských ředitelství, pod kterými jsou územní odbory – např. Územní odbor České Budějovice, Územní odbor Jindřichův Hradec a podobně. Samostatně jsou pak útvary s celorepublikovou působností jako je např. Útvar pro odhalování organizovaného zločinu (ÚOOZ). Územní odbory se dále mimo jiné dělí na vnější službu a službu kriminální policie a vyšetřování (SKPaV). Pod vnější službou si pro zjednodušení můžeme představit uniformované policisty např. z obvodních oddělení (OOP), dopravního inspektorátu (DI), oddělení hlídkové služby (OHS). Služba kriminální policie a vyšetřování se pak dělí na oddělení obecné kriminality (OOK), kde jsou zařazeni pracovníci operativy a vyšetřování, dále na oddělení hospodářské kriminality (OHK), pro zjednodušení lze říci, že tyto pracovníci SKPaV většinou vystupují v civilním oblečení. Samozřejmě je Policie ČR rozdělena na další součásti, avšak pro orientaci v této práci postačí toto zjednodušené vysvětlení.

Vzhledem k tomu, že se v další části budu zabývat postupy Policie ČR (dále jen PČR) při řešení trestné činnosti, budu ve vztahu k oběti používat pojem, který používá trestní řád, a sice pojem „poškozený“. Termín poškozený v této souvislosti tedy vnímejme jako synonymum pro pojem oběť tak, jak o něm pojednávala předchozí část práce, tedy ve smyslu fyzické osoby, které byla trestným činem způsobena újma.

V rámci kvalitativního šetření jsem si stanovil 3 základní okruhy otázek, na které jsem chtěl získat odpovědi, případně názory dotazovaných. V první řadě mne zajímaly osobnostní charakteristiky oběti (věk, stupeň postižení) a také skutečnosti týkající se spáchaného trestného činu (o jaký čin se jednalo, okolnosti, za jakých k němu došlo apod.). Druhý okruh otázek směřoval ke zjištění úrovně komunikace ze strany policie. Třetí sada otázek byla zaměřena především na pocity dotazovaných z celého trestního řízení. Rozhovory jsem na závěr doplnil svými subjektivními dojmy či postřehy, které jsem

považoval za důležité ve vztahu k výsledkům celého šetření. Výsledky rozhovorů přepisují chronologicky v pořadí, v jakém byly vykonány.

5.1.1 Rozhovor č. 1

I. OKRUH OTÁZEK (osobnostní charakteristiky oběti, kdo byl rozhovoru přítomen, okolnosti spáchaného trestného činu apod.):

Oběť: muž P. N., věk 18 let, dlouhodobě umístěn v dětském domově při MŠ, ZŠ a SŠ, pro sluchově postižené, Riegrova 1, České Budějovice. Umístěn na základě soudního rozhodnutí. P. N. je již zletilý, nemá omezenou způsobilost k právním úkonům.

Stupeň postižení: lehká mentální retardace s nedoslýchavostí.

Rozhovoru byla přítomna vychovatelka školy pro sluchově postižené a zároveň tlumočnice do znakové řeči. K vychovateli má P. N. důvěru, byla přítomna i jeho výslechu na policii, kde pomáhala s komunikací. Kromě toho má vychovatelka zkušenosti se spoluprací s Policií ČR, když již několikrát poskytovala policii překladatelské služby při kontaktu s hluchoněmými.

Během rozhovoru jsem mluvil s oběma dotazovanými, více však s vychovatelkou, která pomáhala při překonávání komunikačních bariér a byla schopna vyjádřit se i k průběhu výslechu poškozeného, resp. oběti.

Protiprávní jednání spáchané na postižené oběti: Během vycházky v centru Českých Budějovic byla poškozenému P. N. odcizena peněženka ze zadní kapsy kalhot s jeho týdenním kapesným (150,-Kč).

II. OKRUH OTÁZEK (úroveň komunikace ze strany policie):

Celou záležitost projednávalo Obvodní oddělení Policie ČR České Budějovice, postiženého vyslýchal řadový uniformovaný policista.

Zhodnocení přístupu a postupu policisty: Pokud jde o postup během výslechu, ten vychovatelka hodnotí jako profesionální – policista podle ní dokázal srozumitelně podat informace i poradit, jak dále ve věci postupovat.

Co se týče jednání a komunikace s obětí (P. N.), zaznamenala vychovatelka některé nedostatky:

Policista pokládal P. N. příliš složitých otázek, používal dlouhá souvětí, kterým P. N. jen obtížně rozuměl. Dalším problémem byla podle vychovatelky netrpělivost. Přestože poškozený rozuměl otázce, někdy nebyl schopen na ni rychle reagovat, policista mu však nedal čas na rozmyšlení odpovědi a na vyjádření se, svou otázku opakoval několikrát dokola. Tím P. N. znervózňoval. Přestože policistu vychovatelka upozornila na komunikační obtíže P. N., dokázal policista respektovat její doporučení jen chvíli, během několika dalších otázek se vrátil ke svému standardnímu způsobu komunikace, který nerespektoval tempo a úroveň komunikace poškozeného P. N. Někdy policista naopak jednal vůči P. N. přecitlivěle. Dalším výrazným problémem podle vychovatelky bylo to, že se vyslýchající policista při kladení otázek neřídil na vyslýchaného, ale obracel se s dotazy na tlumočnicku, čímž znemožňoval poškozenému odezírat ze rtů.

III. OKRUH OTÁZEK (subjektivní dojem oběti či přítomné osoby z průběhu vyšetřování):

K otázce týkající se subjektivního dojmu (pocitu) z přístupu policisty se vyjádřila opět především vychovatelka. Podle ní policista těžko navazoval osobní kontakt. Přesto, že se svým způsobem snažil přizpůsobit komunikaci zdravotnímu stavu poškozeného, komunikoval však zvláště, nepřirozeně, chvílemi na postiženého zvyšoval hlas, zřejmě v domněnku, že mu lépe porozumí, až přehnaně zřetelně vyslovoval apod. Postižený pak jeho chování nerozuměl, protože se běžně setkává s normálně komunikujícími lidmi. To, že se policista snažil nepřiměřeně přizpůsobit komunikaci poškozenému, jej víc zmátlo.

Samotný P. N. nehodnotí výslech ani přístup policisty jako negativní, pro něho to byl vzrušující neobvyklý zážitek. Rád využil příležitosti si „popovídat“ s policistou.

IV. MŮJ SUBJEKTIVNÍ DOJEM Z ROZHORU:

Bez přítomnosti vychovatelky, resp. tlumočnice by rozhovor s P. N. nebyl téměř možný. P. N. ohledně „běžných“ záležitostí dokáže odezírat ze rtů a částečně i slyší. Na dotazy kterým porozuměl, relativně dobře odpovídal, avšak téma průběhu vyšetřování krádeže bylo pro jeho obvyklou komunikaci příliš složité. Také je v přítomnosti vychovatelky, kterou dobře zná, uvolněnější. Je patrné, že P. N. jen těžko komunikuje s někým cizím, koho nezná a koho vidí poprvé v životě. V začátku rozhovoru byl ostražitý, napjatý, získá – li však pocit důvěry, dokáže být otevřený a zároveň sdílnější. Zaujalo mě, že P. N. hovoří jen krátkými větami. Když se cítí ohrožen nebo když mu někdo ublíží, opakuje stále dokola to, co se mu stalo, je rozčilený, jen těžko se ho daří zklidnit, aby mohl rozhovor pokračovat dále.

5.1.2 Rozhovor č. 2

I. OKRUH OTÁZEK (osobnostní charakteristiky oběti, kdo byl rozhovoru přítomen, okolnosti spáchaného trestného činu apod.):

Oběť: muž P. B., 42 let, v současné době v domácí péči, o P. B. se starají rodiče, bydliště v Českých Budějovicích.

Stupeň postižení: V roce 2011 po autonehodě došlo u P. B. k těžkému poškození mozku, nyní pouřazová středně těžká mentální retardace, resp. demence, zbaven způsobilosti k právním úkonům, soudem ustanoveným opatrovníkem je jeho otec. P. B. není schopen běžné komunikace, má vlastní řeč, které rozumí pouze jeho rodina. Z tohoto důvodu byl rozhovor veden pouze s otcem poškozeného, přestože byl P. B. rozhovoru přítomen.

Protiprávní jednání: P. B. se stal obětí autonehody u Třeboně, v autě jel jako spolujezdec. Po nehodě strávil zhruba 1 rok v nemocnici, přes dlouhodobou rehabilitaci není a nebude schopen samostatného života. Před autonehodou vedl plnohodnotný život, zaměstnaný byl jako stavební dělník, rozvedený.

II. OKRUH OTÁZEK (úroveň komunikace ze strany policie):

Policie rodinu ani poškozeného vůbec nekontaktovala, nikdo s rodinou žádným způsobem nekomunikoval. Jedinou písemností, kterou rodina obdržela, bylo vyrozumění o předání věci k soudu, resp. obžaloba pachatele (řidiče). Případ řešil Dopravní inspektorát Územního odboru Jindřichův Hradec a SKPaV Jindřichův Hradec.

V podstatě první institucí, která rodinu písemně zkontaktovala, bylo okresní státní zastupitelství, ze kterého byla doručena pouze obžaloba. Následně se otec P. B. (již jako ustanovený opatrovník) připojoval u soudu s náhradou škody, která však nebyla v rámci trestního řízení stanovena. Škodu následně hradila částečně pojišťovna, její výše však nebyla adekvátní zdravotnímu postižení a handicapu poškozeného. Rodina si proto musela nechat na vlastní náklady vypracovat lékařské znalecké posudky a s pojišťovnou se o náhradu škody soudit.

III. OKRUH OTÁZEK (subjektivní dojem oběti či přítomné osoby z průběhu vyšetřování):

Otec poškozeného se vyjádřil ve smyslu, že zažíval jedno velké zklamání. O dopravní nehodě informovala policie rodinu až několik hodin po události, kdy již vše věděla od známých. Otec byl také rozčarován z toho, že ze strany úřadů nedošlo k absolutně žádné komunikaci, nikdo rodinu neinformoval o možnostech a postupech, nikdo jim neporadil. Kromě starostí se synovým nepříznivým zdravotním stavem musela rodina ještě řešit problémy s úřady a pojišťovnou.

IV. MŮJ SUBJEKTIVNÍ DOJEM Z ROZHORU:

P. B. komunikuje velice nesrozumitelně, skutečně pouze pomyslnými znaky a svými skřeky, kterým rozumí pouze otec a matka. Ze strany poškozeného není možné zjistit jakékoliv validní informace, protože to nedovoluje jeho zdravotní stav ani úroveň komunikace. Otec P. B. je zatrpklý, cítí odpor ke všem úřadům a institucím. Tento případ musím zhodnotit jako celkové selhání systému vůči poškozenému resp. oběťm tohoto činu.

5.1.3 Rozhovor č. 3

I. OKRUH OTÁZEK (osobnostní charakteristiky oběti, kdo byl rozhovoru přítomen, okolnosti spáchaného trestného činu apod.):

Oběť: žena, D. B., věk 26 let, žije společně s rodiči v Slavonicích, pobírá plný invalidní důchod, není schopna se sama o sebe postarat, závislá na částečné pomoci druhých. Její komunikace je lehce omezena.

Stupeň postižení: lehká mentální retardace – omezena způsobilost k právním úkonům v oblasti nakládání s financemi, k omezení způsobilosti došlo na základě návrhu Intervenčního centra v Českých Budějovicích. Intervenční centrum bylo dobře seznámeno s rodinnou i sociální anamnézou D. B., vedoucí centra několikrát osobně jednala přímo s postiženou.

Rozhovoru s D. B. byla přítomna právě vedoucí Intervenčního centra v Českých Budějovicích, která se účastnila i výsledku D. B. na policii.

Protiprávní jednání: Trestný čin týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě podle § 215a odst. 1, odst. 2 písm. b) Sb. trestního zákoníku. U D. B. docházelo k dlouhodobému psychickému i fyzickému týrání ze strany vlastního otce. Aby nemusela zůstat ve své rodině, kde ji otec týral, vyjádřila sama přání být umístěna v nějakém ústavu. Kvůli dluhům, které jí vznikly ještě v době, kdy neměla omezenou způsobilost k právním úkonům, nebylo možné umístit ji do žádného vhodného zařízení. Své dluhy v současné splácí z invalidního důchodu, aby se v budoucnu mohla od rodičů odstěhovat.

II. OKRUH OTÁZEK (úroveň komunikace ze strany policie):

První jednání probíhalo na Obvodním oddělení Policie ČR Dačice, kde výslech vedl řadový, uniformovaný policista. Druhý výslech již probíhal na SKPaV Jindřichův Hradec, ten vedl kriminalista v civilu.

Podle vedoucí intervenčního centra byl výslech vedený na OOP více lidský, empatičtější a vstřícnější, bylo však patrné, že vyslýchající policista není v dané problematice tolik erudovaný, často během kladení otázek tápal. Empatičtější přístup policisty z OOP pak vedoucí intervenčního centra přisuzovala skutečnosti, že tento policista poškozenou znal z dřívějších oznámení a jejím stavem byl z dřívější doby dobře obeznámen. Na SKPaV byl výslech již veden více odborně, zaměřoval se na zjištění konkrétních validních informací týkajících se spáchaného trestného činu.

III. OKRUH OTÁZEK (subjektivní dojem oběti či přítomné osoby z průběhu vyšetřování):

Oběť D. B. s příslušníky policie ráda spolupracovala, líbilo se jí, že se okolo ní něco děje a že je o ní takový zájem a měla pocit, že je důležitá. Ráda si s policisty povídala. Podle vedoucí intervenčního centra, která byla oběma výslechům přítomna, bylo patrné, že policisté (ať z OOP či z SKPaV) nemají žádné zkušenosti s komunikací s mentálně retardovaným. Často kladli složité otázky, resp. používali složitá slova, jejichž význam postižená nemohla znát, proto obtížně odpovídala, nebo odpovídala na něco jiného, podle toho, jak otázce porozuměla. Také tempo výslechu na SKPaV bylo podle ní příliš rychlé, vyslýchající nerespektoval zvýšenou mentální unavitelnost poškozené, vedoucí jej sama musela žádat o přestávky během výslechu, aby D. B. měla možnost odpočinout si.

IV. MŮJ SUBJEKTIVNÍ DOJEM Z ROZHORU:

Během rozhovoru s vedoucí intervenčního centra je patrné, že je v sociálně – právní oblasti erudovaná, má zkušenosti s jednáním s policií, hovoří úředním a terminologicky korektním jazykem. V kauze D. B. je poměrně dobře zainteresovaná, má dobrou znalost rodinných poměrů a v podstatě díky ní se podařilo omezit D. B. způsobilost k právním úkonům, aby si nadále nemohla přidělovat dluhy nerozváznými půjčkami.

S D. B. je komunikace náročnější, je třeba s ní mluvit trochu jako s dítětem, jazyk přizpůsobit snížené intelektové úrovni. D. B. těžko chápe širší souvislosti, je třeba jí vše vysvětlovat jednoduše a polopaticky. Několikrát jsem během rozhovoru s ní zaznamenal, že se chce „zavděčit“, proto neodpovídá podle skutečnosti, ale říká to, co si myslí, že jsem chtěl slyšet.

5.1.4 Rozhovor č. 4

I. OKRUH OTÁZEK (osobnostní charakteristiky oběti, kdo byl rozhovoru přítomen, okolnosti spáchaného trestného činu apod.):

Oběť: žena P. S., věk 24 let, má omezenou způsobilost k právním úkonům, žije v rodině spolu s matkou, nevlastním otcem, sestrou (která je zcela zbavena způsobilosti k právním úkonům) a bratrem. Z vyšetřovacího spisu jsem zjistil, že způsoby chování v rodině jsou nestandardní, u více členů rodiny je zjevně patrný snížený intelekt, nestandardní je i komunikace mezi členy rodiny - zvyšování hlasu, okřikování, nadávky apod.

Stupeň postižení: středně těžká mentální retardace s poruchami chování. Opatrovníkem P. S. byla v civilním řízení v minulosti ustanovena její matka.

Protiprávní jednání: Podezření z přečinu Týrání svěřené osoby podle § 198 odst. 1 tr. zákoníku. Podezření ze spáchání trestného činu oznámil náhodný občan, který slyšel na kraji lesa v blízkosti jeho rodinného domu křik a volání o pomoc. Podezřelou ze spáchání trestného činu je matka oběti (její opatrovnice). Vzhledem k tomu, že podezřelou ze spáchání přečinu byla opatrovnice oběti, ustanovil se pro potřeby trestního řízení poškozené P. S. kolizní opatrovník, který by ji zastupoval právě ve věcech týkajících se trestního řízení. Kolizním opatrovníkem byl ustanoven starosta obce Boršov nad Vltavou.

V tomto případě jsem vedl rozhovor pouze s kolizním opatrovníkem poškozené. S obětí nebylo možné hovořit, protože její matka, stále ještě opatrovnice v ostatních záležitostech, nesouhlasila s tím, abych s dcerou hovořil.

II. OKRUH OTÁZEK (úroveň komunikace ze strany policie):

Výslech vedla policistka – specialistka na mládež z OOK České Budějovice.

Opatrovník se nedokáže vyjádřit k odborné erudici policistky, protože se s podobným vyšetřováním dosud nesetkal. Podle něho poskytla policistka poškozené i jemu poměrně

dost informací. Pokud jde o průběh výslechu, hodnotí kladně, že policistka dokázala získat od oběti validní informace týkající se případu i přesto, že komunikace s postiženou nebyla snadná.

III. OKRUH OTÁZEK (subjektivní dojem oběti či přítomné osoby z průběhu vyšetřování):

Policistka jednala podle názoru opatrovníka velmi profesionálně. Dokázala navázat s poškozenou dobrý kontakt, tempo komunikace přizpůsobila mentální úrovni oběti. Ta se v její přítomnosti chovala přirozeně, bez známek stresu, ochotně odpovídala na položené otázky. Opatrovník sám nemá zkušenosti s komunikací s postiženými, takže těžko hodnotí i tuto stránku výslechu. Všiml si, že policistka používala krátké věty – snadné otázky, občas odbočila od tématu a po v podstatě přátelských otázkách se k tématu opět vrátila. Tím výslech působil přátelským dojmem.

IV. MŮJ SUBJEKTIVNÍ DOJEM Z ROZHORU:

Kolizní opatrovník P. S., starosta obce, bere opatrovnictví pouze čistě profesionálně s vědomím, že jako starosta toto opatrovnictví v trestním řízení vykonávat musí. Netají se tím, že jej to zdržuje od běžné práce, přidělová mu to starosti, protože s výkonem této funkce nemá zkušenosti a neví, jaké přesně má pravomoci a kam až sahá jeho odpovědnost. Sice by chtěl P. S. pomoci, ale osobně se s ní moc nezná, zná ji pouze jako sousedku. Neumí s ní mluvit, neví si rady s komunikací s takto postiženou. Během celého rozhovoru bylo na opatrovníkovi vidět, že opatrovnictví vykonává čistě z povinnosti.

5.2 Závěrečná zpráva – vyhodnocení rozhovorů

Na základě výše uvedených rozhovorů, které jsem provedl, jsem dospěl k následujícím závěrům:

Vzhledem k tomu, že problematika mentálně retardované oběti trestných činů není příliš častým jevem, je pro policisty poměrně problematické se s těmito případy setkávat v praxi. První obtíže může přinést samotný přístup k takové oběti. Pokud policista mentálně postiženého blíže nezná, nemusí si vědět rady s komunikací s ním. Policista jen obtížně

pozná jaké zvolit tempo výslechu, jakým způsobem klást otázky, aby byly postiženému srozumitelné, ale aby jej zas příliš nedegradovaly, jak pracovat s neverbálními projevy komunikace u postiženého, protože i podle mé vlastní zkušenosti dokáže postižený mnohdy sdělit více posunky, gesty, i když neverbální komunikace může být na druhou stranu přehnaná či zcela nepřiměřená situaci. Pokud můžu vyhodnotit sdělení všech dotazovaných, tak asi nejlépe si s výslechem s mentálně retardovanou obětí poradila specialistka na mládež z OOK a to i přesto, že právě u tohoto výslechu nebyl přítomen nikdo z blízkých obětí, ale pouze soudem ustanovený kolizní opatrovník (viz rozhovor č. 4) a policejní psycholog. Domnívám se, že je to dáno tím, že policistka se běžně setkává s výslechy dětí, které nesou obdobná specifika jako výslechy mentálně postižených (viz podkapitola 2.1 v teoretické části práce). Jako kladný a maximálně vstřícný byl hodnocen i přístup policistů z OOP z rozhovoru č. 3, přestože podle sdělení dotazované byl již méně profesně erudovaný. Pokud výslech prováděli kriminalisté z SKPaV, shodovali se dotazovaní většinou v tom, že jejich přístup byl sice profesionální, na druhou stranu však méně, vstřícný, empatický a méně respektující k potřebám obětí.

Myslím si, že nejenom obětí, ale i policisté proto vítají, je-li výslechu přítomen nějaký důvěrník, který postiženého zná a dokáže překonat nejenom komunikační bariéry, ale i pomoci policistovi získat validní odpovědi na požadované otázky. V podstatě všichni dotazovaní, jak obětí, tak opatrovníci či důvěrníci, hodnotili kladně přítomnost někoho blízkého či známého obětí u výslechu, vyslyšání měli podle nich větší pocit bezpečí, lépe celou situaci zvládali.

Pokud jde o odbornost policistů, resp. o jejich povědomí o tom, jak by měli postupovat v případech, kdy se obětí stal mentálně postižený, hodnotila většina dotazovaných postup policistů jako poměrně odborně dobrý, ovšem zároveň dodávali, že s vyšetřováním trestné činnosti dosud příliš zkušeností neměli. Jedinou výjimkou je v tomto případě rozhovor č. 2, kdy v případě poškozeného z dopravní nehody došlo k fatálnímu selhání systému, když během celého vyšetřování nebyla kontaktována ani oběť, ani nikdo z rodiny obětí, resp. opatrovník. Já jsem během shromažďování podkladů ke své bakalářské práci mluvil s několika kolegy policisty, kteří se s vyšetřováním případu s mentálně postiženou obětí setkali. Vesměs všichni se shodli v tom, že neměli problémy s komunikací s obětí, ale chyběly jim informace o tom, jak konkrétně postupovat během vyšetřování (např. jakým způsobem je ošetřen institut ustanovení kolizního opatrovníka apod.).

6 Postupy Policie ČR v případě mentálně retardované oběti trestného činu

Na základě kvalitativního šetření, které jsem provedl a jehož závěry jsem analyzoval v předchozí kapitole, a za použití relevantních textů, jsem vypracoval doporučení pro příslušníky Policie ČR pro případy, kdy se setkají s mentálně postiženou obětí trestného činu. Toto doporučení by mělo být jakýmsi návodem usnadňujícím práci PČR při řešení takto specifických, ovšem nikoliv ojedinělých případů.

6.1 Doporučení pro komunikaci s mentálně retardovanou obětí

V teoretické části práce jsem celou jednu podkapitolu věnoval komunikaci s mentálně retardovanými a další podkapitolu specifikům vedení výslechu takto handicapovaných. S ohledem na svou závěrečnou zprávu si však dovolím ještě jednou shrnout tato doporučení a v podstatě apelovat především na vstřícný empatický a trpělivý přístup vyšetřujících, resp. vyslýchajících policistů, protože pokud zvolí správný přístup k oběti, získají během výslechu mnohem více relevantních informací cenných pro vyšetřování případu.

Na co si tedy dát při vyšetřování takových případů pozor a čemu věnovat zvláštní pozornost? Jak už jsem několikrát zmínil, samotná komunikace s mentálně postiženým poškozeným představuje pro většinu policistů určitý problém. Proto opět zdůrazním doporučení psychologů a sice řídit se během výslechu pravidly týkajícími se výslechu dětí. Výslechu dětí je v současné době věnován dostatek prostoru jak v literatuře, tak v metodických pomůckách Policie ČR. Na výslech mentálně retardovaného je důležité se předem pečlivě připravit, zvážit přítomnost policejního psychologa, přítomnost rodiče, opatrovníka, resp. důvěrníka, případně zvolit postup ustanovení kolizního opatrovníka v případech, ve kterých by mohlo dojít ke střetu zájmů.

Vyslýchající policista by měl před samotným výslechem poškozenému vysvětlit z jakého důvodu na policii je, co po něm policista požaduje a zdůraznit jak je důležité, aby vypovídal vše popravdě. Je vhodné si ověřit, zda dítě ví, jaký je rozdíl mezi pravdou a lží např. poškozenému ukážeme modrou pastelku a řekneme mu: „Když řeknu, že tato

pastelka je červená, říkám pravdu nebo lež?“ Dále by měl představit osoby, které budou tomuto úkonu přítomny a přiměřeně také vysvětlit, z jakého důvodu se výsledku budou všichni účastnit. Aby vyslýchající získal bližší a důvěrnější kontakt s poškozeným, měl by se pokusit zahájit úkon neformálním rozhovorem, který se nebude týkat samotného trestného činu, čímž si i vyslýchající z této neformální fáze může udělat představu o vývojové zralosti vyslýchaného, jeho schopnostech, intelektových dispozicích, postojích k různým skutečnostem a obvyklém slovníku. Při samotném výsledku by měly být používány kratší a jasně srozumitelné otázky o pěti až sedmi slovech, žádná složitá souvětí či několik otázek položených v rámci jedné, nepoužívat dvojitou negaci a mluvu v právním kontextu. Také je potřeba dávat si pozor na tzv. „ano efekt“, kdy handicapovaný má větší tendenci použít kladnou odpověď. Otázky „buď – anebo“ vedou k lepším svědeckým výkonům než otázky „ano – ne“. Po dobu výsledku by měl vyslýchající policista ověřovat, zda poškozený otázkám rozumí, např. tím, že požádá poškozeného, aby svými slovy vysvětlil, na co je tázán. Komunikace by měla směřovat na vyslýchanou osobu, nikoliv na osobu přítomnou výsledku, zvláště pak u nedoslýchavých osob, aby tyto mohly částečně odezírat. Během výsledku je třeba věnovat se neverbální složce komunikace - přihlížet na možnou únavu a soustředění poškozeného, dělat častější přestávky, výslech prokládat otázkami, na které poškozený mentálně retardovaný nebude mít problém odpovídat a těmito otázkami jej uklidňovat, např. ptát se na oblíbeného domácího „mazlíčka“, ptát se na nějaké příjemné zážitky – výlet apod. Za velmi důležité považuji nechat poškozeného vyjadřovat se vlastním tempem a stylem, resp. nechat jej používat jeho slovní zásobu a v protokolu neopravovat jím používané výrazy např. při označování pohlavních orgánů, ale vysvětlit co tyto výrazy znamenají.

Je pravdou, že výše uvedená pravidla nemusí vždy fungovat u každého mentálně retardovaného poškozeného, přesto by měla být určitým základním doporučením směřujícím k úspěšnému provedení zásadního procesního úkonu, jakým je výslech.

6.2 Vyšetřování trestných činů páchané na mentálně retardovaném, kde jako podezřelý nevystupuje osoba blízká

Další podkapitola je již věnována konkrétním postupům týkajícím se vyšetřování trestných činů spáchaných na mentálně postiženém. Většina policistů PČR ví, jakým způsobem postupovat při zpracovávání běžného trestního oznámení, tím myslím případů, kde

nefiguruje osoba s omezenou svéprávností. Ovšem jen velmi málo policistů se dobře orientuje v postupech řešení případů, kde mentálně retardovaný vystupuje jako poškozený. Vyšetřování zmíněných případů je v určitých postupech velice specifické. V této souvislosti musím uvést, že se nejedná o běžné kauzy, proto se s nimi v praxi setká málo policistů. Vzhledem k jejich specifičnosti, jsou u územních odborů Policie ČR většinou vyčleněni pracovníci, kteří mají tuto problematiku na starosti. V této kapitole se zaměřím na specifičnost a rozdílnost v provádění některých úkonů při vyšetřování případů, kde se poškozeným stal mentálně retardovaný.

Při vyšetřování trestné činnosti, kde jako podezřelý nevystupuje osoba z blízkého okolí poškozeného mentálně retardovaného, kdy jde především o trestné činy méně závažné, jako je například krádež, případně o závažnější trestné činy jako je např. loupež, postupuje policejní orgán s mírnými změnami jako při běžném vyšetřování obdobných trestných činů spáchaných na osobách bez mentální retardace. Po přijetí trestního oznámení, kdy okolnosti nasvědčují tomu, že byl spáchán trestný čin a po provedení potřebných neodkladných a neopakovatelných úkonů, zahájí policejní orgán úkony trestního řízení. Následně opatřuje potřebné podklady, nezbytná vysvětlení a zajišťuje stopy trestného činu. Jedinou výjimkou zde je, že policie u poškozeného prověřuje, do jaké míry je omezena jeho způsobilost k právním úkonům. Obecné informace o tomto omezení nalezne v občanském průkazu poškozeného, případně v evidenci obyvatel, zde nalezne i jméno opatrovníka poškozené osoby. Pro bližší informace se může následně písemnou formou obrátit na příslušný obecní úřad či magistrát města, případně na soud, který vydal rozhodnutí o omezení či zbavení způsobilosti k právním úkonům.

V případě provádění úkonu podání vysvětlení poškozeným je třeba zajistit u tohoto úkonu přítomnost opatrovníka, tlumočníka (např. ze znakové řeči), případně policejního psychologa. Pokud daný případ nezpracovává přímo pracovník kriminální služby, který je na tuto problematiku určen, příslušný policista (většinou z obvodního oddělení Policie) by se měl v těchto případech obrátit s žádostí o spolupráci na pracovníka kriminální služby, který je zkušenější při jednání s takto postiženými osobami.

Pokud oznámení učiní samotný poškozený telefonicky, osobně na místě činu či na oddělení Policie ČR, kdy policista přijímající toto oznámení usoudí, že není schopen řádně

porozumět předmětu oznámení, sepíše o tomto úřední záznam, ve kterém uvede především totožnost oznamovatele, místa kde se zdržuje, případně kontaktní osobu a skutečnosti, které se z omezené komunikace s poškozeným dozvěděl. Věc se nadále prověřuje. Specifické úkony, např. podání vysvětlení, se koná již za účasti výše zmíněných osob. Tyto případy obvykle řeší dle věcné příslušnosti obvodní oddělení Policie ČR případně pracovníci služby kriminální policie a vyšetřování.

6.3 Trestné činy páchané na mentálně retardovaném osobou blízkou, příbuzným, opatrovníkem

Jako nejproblematičtější se však jeví vyšetřování trestných činů, kde jako podezřelá osoba figuruje osoba z blízkého okolí poškozeného, případně samotný opatrovník. Trestní oznámení v těchto případech většinou nepodává samotný poškozený. Jde většinou o latentní trestnou činnost. Poškozený totiž často bývá blízkou osobou instruován, aby o protiprávním jednání nikde nemluvil. Trestní oznámení pak vesměs podávají organizace pracující s osobami zdravotně postiženými, lékaři, sociální pracovníci, sousedé apod.

Po přijetí takového oznámení „policejní orgán učiní všechna potřebná šetření a opatření k odhalení skutečností nasvědčujících tomu, že byl spáchán trestný čin, a směřující ke zjištění jeho pachatele, na jejichž podkladě lze učinit závěr o podezření ze spáchání trestného činu“⁵¹, kdy Policejní orgán postupuje dle § 158 odst. 1 tr. řádu a řídí se ve většině úkonů ustanoveními zákona 273/2008 Sb. o Policii ČR. V tomto případě by měl policejní orgán provést především veškerá šetření v okolí místa bydliště poškozeného, v místech kde se pravidelně tato osoba pohybuje (příbuzní, přátelé), zároveň by se měl obrátit na ústavy a organizace, které poškozený pravidelně navštěvuje. Také může oslovit ošetřujícího lékaře s žádostí o zprávu ze zdravotní dokumentace poškozeného, avšak zde již je potřeba souhlasu opatrovníka.

V případě, kdy zjištěné informace nasvědčují tomu, že podezřelým z protiprávního jednání je opatrovník poškozeného, obvykle člen rodiny, je na zvážení, zda policejní orgán provede úkon podání vysvětlení poškozeného dle § 61 zák. č. 273/2008 Sb. o Policii ČR - výslech poškozeného, protože opatrovník je oprávněn se tohoto úkonu účastnit. Tím by pochopitelně mohlo dojít k ovlivňování výpovědi poškozeného.

⁵¹ Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

V tomto případě je efektivnější tento úkon provést až po zahájení úkonů trestního řízení dle ustanovení § 158 odst. 3 trestního řádu. Po zahájení úkonů trestního řízení se policejní orgán může v přípravném řízení dle § 45 odst. 2 trestního řádu obrátit s žádostí o ustanovení opatrovníka na státního zástupce, který je oprávněn ustanovit k výkonu práv poškozeného jiného opatrovníka, tzv. kolizního opatrovníka. Kolizní opatrovník pak vykonává práva poškozené osoby v souvislosti s daným skutkem, laicky řečeno, zastupuje poškozeného v trestním řízení. Je tedy oprávněn zúčastnit se úkonu podání vysvětlení dle § 158 odst. 6 trestního řádu, kdy původní opatrovník určený soudem u tohoto úkonu přítomen není. Tímto je možné zamezit ovlivňování samotné výpovědi poškozeného. Je obvyklé, že k takovému úkonu je přibrán psycholog PČR. Kolizní opatrovník taktéž může dát souhlas s nahlédnutím do zdravotní dokumentace poškozeného, což by původní opatrovník jako podezřelá osoba s největší pravděpodobností neučinil.

Zároveň je důležité ve většině případů provést vyšetření duševního stavu dle ustanovení § 118 trestního zákoníku. K tomuto úkonu je vždy přibrán znalec z oboru psychiatrie. Na základě znaleckého vyšetření mohou orgány činné v trestním řízení určit věrohodnost výpovědi poškozeného. Zároveň může být zjištěno, zda se u poškozeného projevují znaky týrané osoby.

Vzhledem ke skutečnosti, že v těchto případech poškozený většinou žije ve společné domácnosti s podezřelým, případně podezřelými, je třeba uvážlivě zvážit, kdy se má podezřelý o prověřování trestního oznámení dozvědět.

Jak již bylo řečeno, vyšetřování těchto trestných činů, kde jako poškozený vystupuje osoba s mentální retardací, klade zvýšené nároky na vyšetřující policisty, kteří úkony s mentálně retardovanou osobou provádějí. Policista by se na takovéto úkony měl velmi pečlivě připravit a zamýšlený postup předem konzultovat minimálně s psychology PČR. Před takovými úkony by měl mít zjištěno, na jaké podmínky taková osoba reaguje pozitivně a na jaké negativně. Zvláště je pak důležité najít způsob jak s poškozeným komunikovat, aby v co největší míře dosáhl zjištění relevantních informací.

6.4 Zvláštní způsoby dokazování

Jak již bylo v předchozích kapitolách zmíněno, výslech osoby s mentální retardací je velice problematický. Zvýšené nároky však nejsou v těchto případech kladeny pouze na výslech. Specifický přístup vyžaduje provedení v podstatě jakéhokoliv úkonu, ve kterém je zapotřebí komunikace s mentálně postiženým poškozeným. Jedná se především o úkony uvedené v třetím oddíle trestního řádu „Některé zvláštní způsoby dokazování“ jako jsou Rekognice dle ustanovení § 104b trestního řádu, Rekonstrukce dle ustanovení § 104d trestního řádu, Prověrka na místě dle ustanovení § 104e trestního řádu. Při provádění takovýchto úkonů se použije analogie k výše uvedenému úkonu podání vysvětlení dle § 158 odst. 6 trestního řádu či výslechu svědka dle ustanovení § 101 trestního řádu.

Provedení úkonu Konfrontace dle ustanovení § 104a trestního řádu, se v těchto případech jeví jako značně problematické. Trestní řád myslí na osoby mladší patnácti let, kde stanovuje zvláštní podmínky k provedení takového úkonu, avšak nezmiňuje osoby s mentální retardací, přesto i v těchto případech by se měla použít analogie provedení tohoto úkonu k osobám mladších patnácti let. Je na zvážení, zda je tento úkon pro vyšetření případu zcela nezbytný. Už samotný trestní řád připouští provedení takového úkonu dle ustanovení § 104a odst. 7 trestního řádu „zásadně jen v řízení před soudem; před podáním obžaloby lze konfrontaci provést jen výjimečně, pokud lze očekávat, že její provedení výrazněji přispěje k objasnění věci a stejného cíle nelze dosáhnout jinými prostředky“.⁵²

V případě, kdy tento úkon má být proveden s osobou mladší 15-ti let, trestní řád v ustanovení § 104a odst. 5 trestního řádu uvádí: „Osobu mladší než patnáct let lze postavit tváří v tvář jen zcela výjimečně, jestli to je pro objasnění věci nebytně nutné; v takovém případě užije přiměřeně § 102.“ Který dále uvádí: „Je-li jako svědek vyslýchána osoba mladší než patnáct let o okolnostech, jejichž ožívání v paměti by vzhledem k věku mohlo nepříznivě ovlivňovat její duševní a mravní vývoj, je třeba výslech provádět zvlášť šetrně a po obsahové stránce tak, aby výslech v dalším řízení zpravidla už nebylo třeba opakovat; k výslechu se přibere pedagog nebo jiná osoba mající zkušenosti s výchovou mládeže, která by se zřetelem na předmět výslechu a stupeň duševního vývoje vyslýchané osoby přispěla k správnému vedení výslechu. Může-li to přispět k správnému provedení

⁵² Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

výslechu, mohou být přibráni i rodiče. Osoby, které byly takto přibrány, mohou navrhnout odložení úkonu na pozdější dobu a v průběhu provádění takového úkonu navrhnout jeho přerušení nebo ukončení, pokud by provedení úkonu nebo pokračování v něm mělo nepříznivý vliv na psychický stav vyslýchané osoby. Nehrozí-li nebezpečí z prodlení, orgán činný v trestním řízení takovému návrhu vyhoví.“⁵³

⁵³ Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

Závěr

V úplném závěru své práce si dovoluji už jen stručné shrnutí. Jak jsem již několikrát zmínil, snad největším rozdílem mezi vyšetřováním trestných činů spáchaných na osobách s mentální retardací a vyšetřováním „běžných“ kauz, je náročnost komunikace s mentálně postiženými. Vysoké nároky na komunikaci souvisí především s požadavkem na zjištění validních informací od poškozeného tak, aby tyto informace byly přínosné pro vyšetřování trestného činu. Policista musí k postiženým poškozeným přistupovat skutečně individuálně a v podstatě není možné určit jednotný způsob, jak s mentálně postiženými komunikovat. Každý postižený je svým chováním, vyjadřováním a vnímáním různých podmětů velice specifický, je to individuální osobnost. Ani tato práce nedokáže vymezit přesný postup jak v těchto případech při komunikaci postupovat, avšak pokud policista užije zásad, které jsou v této práci uvedeny, jistě bude pak komunikace s osobou mentálně retardovanou jednodušší a hodnotnější pro vyšetřování těchto případů.

Obecně lze zkonstatovat, že oběti trestných činů, jejich příbuzní, rodiče, případně opatrovníci vnímají velice negativně slabou komunikaci ze strany Policie ČR. Poškození si většinou stěžují, že jim nikdo dopředu nesdělil, jakým způsobem bude vyšetřování probíhat, jaké kroky a postupy jsou a budou ze strany policie činěny a z jakého důvodu, nebyli seznámeni s dalším postupem. Policisté v České republice mají ve vztahu k obětem také velké rezervy v poskytování informací týkajících se dalšího poradenství. Většinou ani neví, kam poškozeného nasměrovat s žádostí o pomoc či dlouhodobější spolupráci, tím myslím např. na intervenční centra, Bílý kruh bezpečí, případně na další organizace zabývající se psychosociálním poradenstvím. Již jsem zmínil, že Policie ČR se zaměřuje především na vyšetření daného skutku, ale opomíjí komunikaci s poškozeným. Ten pak tuto skutečnost vnímá negativně a získává tak pocit, že policie jeho případu nevěnuje příliš pozornosti.

Cílem této bakalářské práce bylo zhodnocení současného přístupu policie k mentálně retardovaným obětem trestných činů. S cílem práce souvisel i její účel - následné vypracování doporučení vhodného postupu a přístupu policie při práci s mentálně retardovanými oběťmi.

Stanovený cíl práce byl naplněn. Provedeným kvalitativním šetřením se mi podařilo zjistit, že současný přístup policie k mentálně postiženým obětem je po profesní stránce vnímán jako celkem erudovaný. Již hůře bývá hodnocen lidský přístup (dotazovaným chyběla ze strany policie empatie, jako velmi často vyskytující problém se ukázala obtížnost komunikace s postiženými). Proto jsem v návaznosti na tato zjištěná fakta a v souladu se stanoveným účelem práce vypracoval v šesté kapitole poměrně obsáhlé doporučení pro práci policie, kdy jedna část doporučení je věnována přímo komunikaci s mentálně retardovanou obětí a další část je zaměřena na konkrétní praktické postupy při vyšetřování.

Uvědomuji si, že s ohledem na množství řešených případů je požadavek na lepší komunikaci a informovanost poškozených ze strany policie obtížně dosažitelný, nicméně bez lepší a otevřenější komunikace nezíská policie ve společnosti příznivější kredit. A v případech, kdy jako oběť vystupuje mentálně retardovaný, platí tento požadavek dvojnásob. Doufám, že výstup mé práce, a sice doporučení pro řešení těchto specifických případů, najde uplatnění i v policejní praxi.

Seznam literatury a použitých zdrojů

DEUTSCH, A. Účast poškozeného u hlavního líčení. In: *K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v České republice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1999. 63 s. ISBN 80-86008-57-6.

HAYES, N. *Aplikovaná psychologie*. 1. vydání. Praha: Portál, 2003. 224 s. ISBN 80-7178-807-4.

HEJDA J. a kol. *Vybraná témata kriminalistiky a trestního práva*. 1. vydání. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica. 2007. 252 s. ISBN 978-80-245-1163-4.

HEJDA, J. a kol. *Základy kriminalistiky*. 1. vydání. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica, 2003. 148 s. ISBN 80-245-0515-0.

MIŇHOVÁ, J. *Psychopatologie pro právníky*. 2. upravené vydání. Dobrá Voda u Pelhřimova: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2002. 107 s. ISBN 80-86473-05-8.

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S. *Psychologie v právu*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 1997. 140 s. ISBN 80-7179-177-6.

SLOWÍK, J. *Komunikace s lidmi s postižením*. 1. vydání. Praha: Portál, 2010. 160 s. ISBN 978-80-7367-691-9.

SOCHŮREK, J. *Nástin vybraných problémů forenzní psychologie, 1. díl, Obecná část*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002. 92 s. ISBN 80-7083-679-2.

VÁGNEROVÁ, M. a kol. *Psychologie handicapu*. 2. přepracované vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004. 231 s. ISBN 80-7184-929-4.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. rozšířené vydání. Praha: Portál, 2008. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pracovníky policie a vězeňské služby, 1. díl*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2003. 102 s. ISBN 80-7083-702-0.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pracovníky policie a vězeňské služby, 2. díl*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2003. 102 s. ISBN 80-7083-703-9.

VÁGNEROVÁ, M., STRNADOVÁ, I., KREJČOVÁ, L. *Náročné mateřství: být matkou postiženého dítěte*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009. 333 s. ISBN 978-80-246-1616-2.

VÁLKOVÁ, J. *Oběti trestného činu*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a prevenci, 1998. 149 s. ISBN 80-86008-50-9.

Adhézní řízení. [online]. [cit.27.01.2014]. Dostupné z: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/adhezni-rizeni-17689.html>>.

GŘIVNA, T. *Zákon o obětech trestných činů (č. 45/2013 Sb.)*. [online]. [cit.15.09.2013]. Dostupné z: <<http://portal.pcr.cz/pp/op/ovp/SitePages/Obeti.aspx>>.

Nový občanský zákoník. [online]. [cit.27.12.2013]. Dostupné z: <<http://obcanskyzakonik.justice.cz/>>.

Přístup k spravedlnosti a spravedlivému jednání při trestním řízení. Prohlášení asociace lidí s postižením USA - the ARC. [online]. [cit.15.07.2013]. Dostupné z: <<http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=482>>.

Zákon o obětech trestných činů a novela trestního řádu číslo 45/2013 Sb. [online]. [cit. 15.08.2013]. Dostupné z: <<http://www.trestni-izeni.com/dokumenty/novely-trestnich-predpisu/zakon-o-obetech-trestnych-cinu-a-novela-trestniho-radu-cislo-452013-sb/7>>.

Dohoda mezi Policí České republiky a Bílým kruhem bezpečí, o. s. o poskytování pomoci obětem trestných činů a osobám zvláště traumatizovaným trestnými činy.

Mezinárodní příručka pomoci obětem o využití a aplikaci Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti ohledně obětí trestného činu a ohledně obětí zneužití moci. 1. vydání. Praha: Vydavatelství Kufr, 1997. 116 s. ISBN 80-86008-46-0.

Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů a o změně některých zákonů, v platném znění.

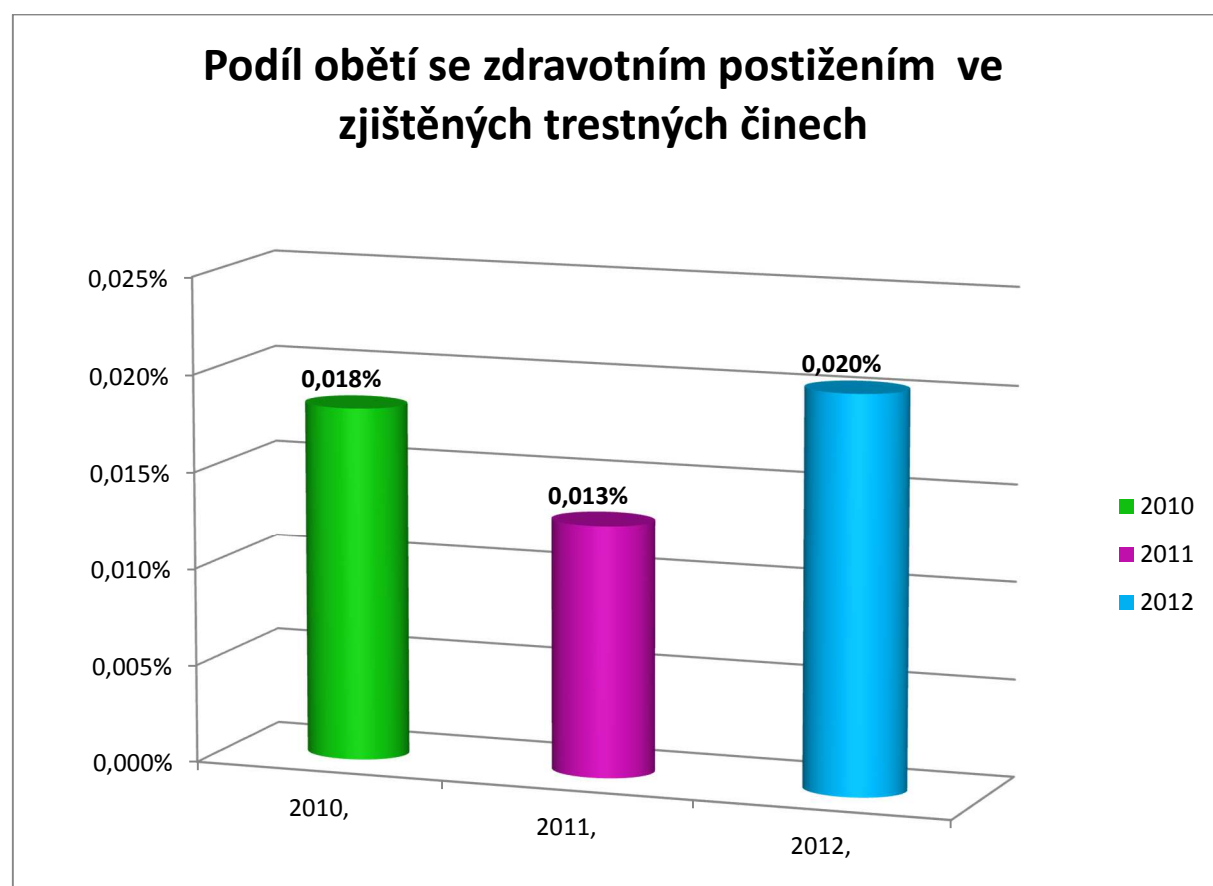
Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), v platném znění.

Zákon č.89/2012 Sb., Občanský zákoník, v platném znění.

Přílohy - statistické údaje

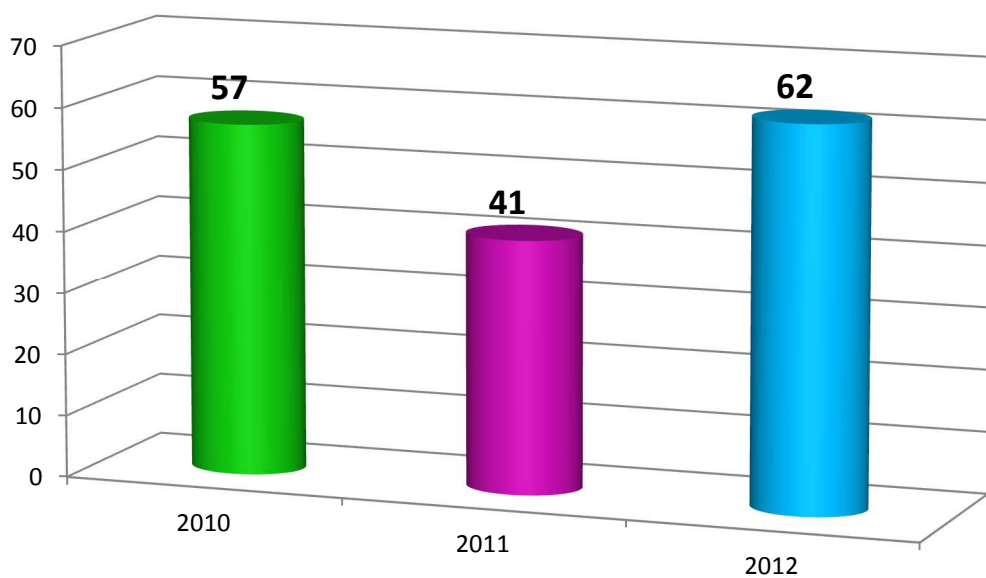
Rok	Počet zjištěných trestných činů celkem	Počet zjištěných trestných činů na osobách se zdravotním postižením	Podíl obětí se zdravotním postižením ve zjištěných trestných činech
2010	313 387	57	0,018%
2011	317 177	41	0,013%
2012	304 528	62	0,020%

Statistika Policie České republiky

Statistika Policie České republiky

Počet zjištěných trestných činů na osobách se zdravotním postižením

Statistika Policie České republiky